

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XL

EKİM 1976

Sayı: 160

T. B. M. M. HÜKÜMETİ UMUR-I HARİCİYE
VEKİLİ YUSUF KEMAL TENGİRŞENK'İN 1922
MARTINDA YAPTIĞI AVRUPA GEZİSİYLE
İLGİLİ ANILAR¹

HİKMET BAYUR

Bu yazıyı Dr. Salahi R. Sonyel'in Belleten'in Nisan 1975 (Sayı 154) nüshasında yayınlanmış olan "Son Osmanlı Padişahı ve İngilizler" başlıklı yazısı üzerine kaleme aldık.

Sultan Vahidettin'in hiyanet ve aşağılığının yeni bir örneğini bu yazıda görmekteyiz. Padişah ülkeyi Sevr (Sèvres) Antlaşmasının öldürücü hükümlerinden kurtarmak için savaşı T. B. M. M. Hükümeti Hariciye Vekilinin evrakını çaldırıyor, fotokopilerini çektiriyor, bunları bir yaveri ile İngiliz Yüksek komiserliğine, yani o sırada Türklüğün en büyük düşmanını temsil eden makama gönderiyor ve asıl evrakı yerli yerine koyduruyor.

Dikkate değer bir yön de Vahidettin'in kendini Yüksek Komiserin düzeyinde görmediği için olacak zarfı ona değil, baştercümanı vekiline yollamasıdır.

¹ Bu yazıda adı geçen görevliler için anıldıkları zamanda kullanılmakta olan sanları kullanıyoruz. Bunlar sırasıyla Osmanlı'da, T. M. B. M. evresiyle Cumhuriyetin başlarında ve dil devriminden sonra şu biçimleri almışlardır.

- a) Meclis-i Vükela, İcra Vekilleri Heyeti, Bakanlar Kurulu.
- b) Sadrazam, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve kısaltılarak Başvekil, Başbakan.
- c) Hariciye Nazırı, Umur-u Hariciye Vekili ve kısaltılarak Hariciye Vekili, Dışişleri Bakanı.

Bu deyimlerde "Vekil", T. B. M. M.'nin Vekili demektir.

Kısaltmalar:

- T. B. M. M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi
B. M. M.: Büyük Millet Meclisi
V. H.: Yusuf Kemal Tengirşenk: "Vatan Hizmetinde"
D. B. F. P.: Documents on British Foreign Policy, First Series (Resmî belge yayımı)
Şimşir: İngiliz belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e
(Resmî belgeler koleksiyonu)

Özet olarak Osmanlı Padişahı Türklüğün tek dayanağı olan bir güce karşı onu yok etmek isteyen İngiltere'den yana casusluk yapmıştır.

Bilâl N. Şimşir'in "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e" adlı eserinde bulunan Sultan Vahidettin'in ihanet ve alçaklıklarını açığa vuran belgelere böylelikle bir yenisi ve çok acaibi eklenmiş bulunuyor.

Bu yöne parmak bastıktan sonra Dr. S. R. Sonyel'in yazısında anılan olaya geçelim.

Orada, belge 2 de İngiliz Yüksek Komiserinin Londra'ya gönderdiği yazıda dediği gibi anılan evrak kâtip Kemal Beyin "bağajın"dan aşırılmış olamaz. Hünkâr yaverinin işi yanlış anlamış ve Yüksek Komiserlik başkâtibine anlatmış olması gerekir. Aşırı titiz ve kuşkulu olan Yusuf Kemal Tengirşenk'in kendisine verilen yönergeyi de kapsayan ve Münir Ertegün'le bu yazara dahi göstermediği belgeler takımını bir kâtipin elinde bırakmış olması ve onları bu kâtibin kendi kayınbabasının evinde bulundurmasını uygun görmesi olanaksızdır.

İşin doğrusu şöyle gelişmiş olmalıdır. Yusuf Kemal Tengirşenk bu gezi sırasında İstanbul'da geçirdiği iki hafta boyunca Çamlıca'da oturan kayınbabasının köşkünde kalmış, kabul yeri olarak da İstanbul'da Dr. Akil Muhtar Özden'in evini seçmiştir. Evrakı aşırıp fotoğraf çekme olayı onun bulunmadığı sırada Çamlıca'daki köşkte geçmiş olabilir. Ad (iki Kemal) ve yer (kayınbaba evleri) benzerlikleri yanlış anlayışın nedeni olmuş olsa gerek.

Bu olay şunu da göstermektedir. Vahidettin T. B. M. M. Hükümetinde Umuru Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk'in kayınbabasının evinde, en üstün olasılığa göre ora hizmetçilerinden birini elde etmiş ve onun yoluyla bir casusluk eylemini ve belki daha bilmediğimiz eylemleri yapmıştır².

² Burada dikkatsizlik eseri olması gereken bir iki yanlış imlemek isteriz. Belleten'deki yazıda (s. 260 - Not 16):

Franklin Bunillon: Seine et Oise mebusu ve Fransız Senatosu Dışişleri encümeni başkanı olarak anılmaktadır. Bir mebusun senota'da görevli olamayacağına göre burada bir çelişki vardır, Franklin - Bunillon'un tüm siyasal yaşamını izleyemediğimiz için esas üzerinde bir şey demeyeceğiz, şu kadar var ki Ekim 1921'de Ankara'ya geldiği sırada biz onu mebusan meclisi Dışişleri komisyonu sözcüsü olarak bili-

Dr. Salahi R. Sonyel'in yazısındaki belgelerin en ilginçlerinden biri s. 260 da bulunan İsmet İnönü'nün Y. K. Tengirşenk'e yazdığı 1 Şubat 1338 (1922) günlü mektuptur.

Bu mektup yazarın uzun zaman şaşmayacak olan siyasal inancını belirtmesi bakımından önemlidir. İsmet İnönü Lozan görüşmeleri sırasında Sovyetlerin kaypak tutumları dolayısıyla onlara gösterdiği kırgınlık ayrı tutulursa o, ta 1939 yılında, ikinci genel savaşın patlamasından az önce, İngiltere ile (12 Mayıs) ve Fransa ile (23 Haziran) yapılacak dayanışma ve yardımlaşma antlaşmaları için görüşüldüğü sırada, Ruslar'ın bize karşı kırgın ve karşıt tutumu belirinceye değin, hep Rusya'yı kuşkulandıracak ve kızdıracak davranışlardan sakınılmasından yana olmuştur.

Bu yönleri imledikten sonra esas konuya geçiyoruz. Yazının konusu olan gezi sırasında olup bitenleri Y. K. Tengirşenk "Vatan Hizmetinde" adlı eserinde³ ayrıntılı olarak anlatmaktadır. (s. 254 - 289). Geziye katılanlar arasında bulunmuş olduğumuzdan anılan eserde anılmamış olmakla birlikte ileride önemli etkisi olacak olan bir iki olayı anılarımıza ve türlü belgelere dayanarak anlatacağız.

Y. K. Tengirşenk'in Gezisini Yararlı Gösteren Uluslararası Gelişmeler

Sevr (Sèvres) Antlaşmasını ve ondan daha da ağır olan ek koşulları Türklere kabul ettirmek amacını güden Yunan saldırısı 13 Eylül 1921'de Sakarya vuruşmasında kırıldıktan ve Yunanlılar için yeniden bir saldırıya geçmek ümit ve olasılığı artık düşünülemez olduktan sonra ortada şu üç olasılıktan biri kalmıştı:

1 — *Anadolu ablukasını sıkılaştırarak T. B. M. M. Hükümetinin zamanla yıpranıp çökmesini beklemek.* Bu yolun tutulması Yunan ulusundaki bıkkınlık ve hele parasızlık yüzünden Yunanistan'ı da çöktürebilirdi, çünkü büyük bir orduyu Anadolu'da tutmak çok pahalıya mal oluyordu. İngiltere Başbakanı Loyd Corc (Lloyd George) un isteğine karşın Yunanistan'a pek sıkışık durumda bulunan İngiliz

yorduk. Keza aynı notta Ankara'da onunla imzalanan metin için "Antlaşma" yani "Taité" denilmektedir. O ise bir "Anlaşma" yani bir "Accord" idi. s. 261. Not 17'de Raymond Poincaré için "Devlet Başkanı ve Dışişleri Başkanı" denilmektedir. O ise Başbakan idi ve ancak bu sıfatla aynı zamanda Dışişleri Bakanı olabilirdi.

³ İstanbul 1967.

hazinesinden borç veya avans vermek yahut onun yapacağı borçlanmaya hazineyi kefil kılmak işlemi yapılamıyordu ve durumun gerektirdiği güvensizlik yüzünden Yunanistan'ın özgür piyasadan da pek ezici olmayan koşullarla borçlanması olanağı yoktu. Buna çıkar yol olarak Atina Hükümeti Anadolu'da ve Trakya'da elde tuttuğu yerlerde sivil yönetim kurup, oralardan Yunan ülkesi imişler gibi dilediği tür ve çapta vergi almayı ve ordusunu böylelikle beslemeyi düşünmekteydi.

2— *T. B. M. M. Hükümetine Sevri Antlaşmasından çok daha az zararlı, ancak Misaki Milliden pek geride kalan bir Antlaşma önermek, bunu Padişaha kabul ettirmek ve onun da desteğiyle bunu yorgun Anadolu'ya zorlamak. Üzerinde duracağımız olaylar bu ikinci olasılığı gerçekleştirmek amacını gütmektedirler.*

3— *Bu iki olasılıktan biri gerçekleşmezse bir Türk zaferi olasılığı kalyordu ki böyle bir olay, hem başta İngiltere olmak üzere genel savaşı kazanmış olan tüm Büyük Devletlerin çalmını kırar, hem bu savaştaki Türkiye Bağlaşıklarını da, kendilerine zorla imzalatırılan antlaşmalarda değişiklikler istemeye iter ve hem de sömürgeler halkına yeni kurtuluş ümitleri verirdi.*

Bütün bu olasılıklar üzerinde ilgili çevrelerde düşünülür ve tasarılar oluşturulmaya çalışılırken, 20 Ekim 1921'de Ankara'da Yusuf Kemal Tengirşenk ile Hanri Franklen - Buyon (Henry Franklin - Bouillon) arasında imzalanan anlaşma bir bomba gibi patlar.

Bu olay savaşı kazanmış olan Büyük Devletler arasındaki Dayanışmanın açıktan açığa bozulması olduğu gibi İngiltere Hükümeti savaş başında 5 Eylül 1915'te Londra'da imzalanmış olan ve "ayrı barış yapmamak" üstlenmesini kapsayan "Londra misaki" nin çığnendiğini bile ileri sürer.

Fransız Hükümeti bunun bir "barış" antlaşması değil "yersel" bir anlaşma olduğunu ileri sürmekle birlikte böylelikle Türkiye'ye büyük bir ferahlık kazandırmış olur. Fransızlar ileride Lozan (Lausanne) da saptanacak olan sınıra değin çekilerek Adana ve Mersin'le birlikte bütün Çukurova'yı ve Gaziantep bölgesini boşalttıkları gibi *Türk Jandarması için tüfek, cephane, giysi ve uçak verirler.*

Fransa'nın amacı ise Versay (Versailles) Antlaşmasının birçok yönlerini uygulamaktan kaçınan Almanya ve aşırı kıpırdamalar yapan Suriye ile daha rahat uğraşmak, kendisine bir düzine güç-

lükler çıkaran İngiltere'yi de Yunan'ı korumak işinde yalnız bırakarak onu doğu işleriyle daha güç koşullar içinde uğraştırmaktır.

Bu olay Yunanistan'ın durumunu büsbütün güçleştirir. Onun düzeltilmesi için Büyük Devletlerin başkentlerine uğrayan Yunan Başbakanı ile Dışişleri Bakanına İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Körzon (Curzon) ülkelerinin keskilini Büyük Devletlere emanet etmelerini söyler (27 Ekim 1921) ve bunlar Atina ile danıştıktan sonra bu isteğe peki derler (2 Kasım 1921)⁴. Böylelikle bu devletler Yunan Hükümetinin bir vekili gibi savaşımlar arasında aracılık etmek yetkisini elde etmiş bulunurlar.

Lord Curzon bu uğurda çalışmalara koyulur ve Bakanlığı bir bırakışma ve barış anlaşması taslağı anıklama işine girer.

Bu yapıla dururken 1 Aralık 1921'de Atatürk'ün "Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun teklifi" dolayısıyla T. B. M. M. de uzun bir söylevi olur⁵.

Söylevin bütününden çıkan anlam "Ulusun kayıtsız şartsız egemenliği" dir. Bunu Batı acunu, yerinde olarak, Türkiye'nin her türlü yabancı denetlemeyi teptiği ve her hangi batılı devlet kadar her konuda ve her bakımdan bağımsız olmakta direneceği anlamında alır⁶. Bu yönü belirten Sör Horas Rumbold (Sir Horace Rumbold) aynı zamanda Ankara'da dağılıp belirtileri olduğunu, anılan konunun görüşülmesi sırasında Mustafa Kemal'in muhalifleri arasında eski anayasaya ve Padişaha eğilimli ögeler (unsurlar) bulunduğunun görüldüğünü, Millî Mücadelenin başlarında Mustafa Kemal'in bir eşi (alter ego) olan Rauf Bey'in (Orbay) nedenleri açıklanmadan hükümetten çekildiğini, Savunma Bakanı Refet Paşa'nın (Belser) da sağlık durumunu ileri sürerek aynı şeyi yaptığını ve malî durumun kararsız ve güvensiz (precarious) olduğunu söyler.

Ankara'daki Durumun İngiliz Diplomatik Çevrelerinde Değerlendirilmesi Biçimi

Sir Horace Rumbold Ankara'daki bu durumu ve Yunan'ın barış ihtiyacını kendine göre değerlendirerek demin andığımız te-
lindeki bilgileri verdikten sonra şu düşünceleri ileri sürer:

⁴ D. B. F. P., C. XVII b. 425, 427, 431.

⁵ Atatürk'ün Söylev ve demecleri, c. I. s. 182-214.

⁶ Bk.: İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a çektiği 15. 1. 1922 günlü tele, D. F. B. P. s. 574 b. 506.

“Bu durumda eğer bağlaşıklar Sèvres antlaşmasından çok daha iyi, ancak Misakı Milli’den geride kalan bir antlaşma önerirlerse, sanırım ki Mustafa Kemal onu reddedecektir. *Fakat böyle olunca bu anlaşmayı Sultana önermek olanaklıdır. Şu koşulla ki o Bağlaşıkların tinsel desteğiyle ülkeyi onu kabule ve aşırı ulusçuluktan (chauvinisme) den vaz geçmeye çağırsın.* Bu her halde güç olacaktır ve Bağlaşıklar doğrudan doğruya kuvvet kullanmadıkları takdirde olanaksız olabilir. Ancak yukarıda anılan olaylar bu işin başarılı olabileceği yolunda bazı ümitler vermektedir. Şu koşulla ki:

“1 — yapılacak öneri Yunanlılar’ın kesin olarak İzmir’den ve Doğu Trakya’nın bazı kısımlarından çıkmasını sağlasın”.

“2 — Bağlaşıklar aralarında gerçekten tek bir cephe kursunlar ve işin sonunda, her ne pahasına olursa olsun, kendi olanaklarıyla anlaşmayı zorlamaya kesin kararlı olduklarını gösterebilirler”.

Aynı gün sir H. Rumbold “özel ve gizli” imleriyle bir ikinci tel çeker (b. 507) ve şunları bildirir.

Padişahın yeğeni Prens Sami⁷ kendisini görüp Vahidettin’in “eyleme girişmek⁸ zamanının geldiğini sandığını, Sir Rumbold’u görmek istediğini, düşüncesinin de İngiltere’nin tinsel desteğini sağlayarak kendi egemenliğini Ankara’nınkinin yerine geçirmek olduğunu” söyler.

İngiliz Yüksek Komiseri, Sami Bey’in Padişahın ötedenberi kullandığı aracı olmadığını yazarak kuşkulu davranır ve Sami Bey’e nazikâne bir atlatma karşılığı verir.

Padişahın eyleme geçme isteği, durumu uygun sanmasından doğmuş olabileceği gibi Atatürk’ün anılan söylevinde bulunan şu sözlerden de etkilenmiş olabilir (s. 192).

“Makam-ı Hilafet ve Saltanatı işgal eden zat her türlü cebir ve ikrahtan azade (baskı ve zordan kurtulmuş) olarak ağıuş-u (kucak) samimi-i millete kendini gördüğü gün *yalnız ve ancak heyet-i celile-nizin vaz’edeceği (koyacağı) esasat dairesinde vaz-ı meşruunu (yasaya uygun durumunun) almış olacaktır.*

1921 yılının son ve 1922 yılının ilk aylarında İngiliz siyaseti bir yandan İzmir’le bir kısmı Doğu Trakya’nın Yunanlar’ca kesin

⁷ Vahidettin’in Kızkardeşi Mediha Sultan Efendinin Damat Ferit’ten önceki kocası Necip Paşa’dan olan oğlu.

⁸ Metinde Fransızca olarak “passer en activité” denilmektedir.

olarak boşaltılmasını kapsayan, ancak (a) Büyük Devletlerin ekonomik, malî ve kapitülasyonlarla ilgili başlıca çıkarlarını koruyan, (b) Boğazlar ve onların kıyıları sorununu bu devletlerin isteğine uygun biçimde çözümlleyen, (c) Azınlıklar ve Türk ordusunun gücü konularını da ele alan ancak Padişahça onaylanıp onun tinsel desteğiyle T. B. M. M. ne karşı gerekirse sıkı bir işbirliği içinde davranacak olan Büyük Devletlerin askerlik gücünü de kullanarak zorlanabilecek bir antlaşma tasarısı anıklamaya koyulur⁹.

Bu işe Osmanlı Hariciye Nazırı, müşir (mareşal) Ahmet İzzet Paşa da 11 Ocak 1922'de sadrazam Tefvik Paşa'ya verdiği bir layiha ile karışır. Bunu Belleten sayı 2, s. 449 vd. da yayınlamıştık. Layiha tüm olarak İngiliz siyasası paralelinde olup uygun görülecek bir barış önerisi alınırsa bunun Padişah, yani İstanbul Hükümetince kabul edilip Anadolu'ya zorlanmasının gerekeceği görüşünü savunmaktadır.

İngiltere öbür yandan Doğuda güttüğü siyasaya Fransa'nın da katılmasını, yani gerekirse T. B. M. M. ne karşı Padişahı desteklemekte İngiltere ile işbirliği yapmasını sağlamaya çalışır.

Bu sorun 6 - 13 Ocak 1922 de Güney Fransa'da Kan (Cannes) da toplanan konferansın açılmasından önce ve toplantılar sırasında Lloyd George'la Fransız Başbakanı Brian (Briand) arasında epey ileri götürülürse de Paris'te oluşan tepkiler üzerine bir sonuca ulaşamaz.

Bu yoldaki İngiliz önerisi, Fransa bir kışkırtmada bulunmadan bir Alman saldırısına uğrarsa İngiltere'nin onun yanında olmayı üstlenmesine karşılık Fransa'nın (a) çok sayıda denizaltı yapımıyla deniz yarışmasına girişmemesini (b) Rusya ile Avrupa kalkınması için görüşmelere katılmasını (10 Nisan - 19 Mayıs 1922 günleri arasında toplanacak Genova Konferansı sorunu) ve (c) *Doğu (yani Türk-*

⁹ Bu konular İngiltere Dışişleri Bakanlığının ileri gelen işyar ve uzmanlarınca epey işlenmiştir.

Bk. bu arada: D. B. F. P., c. XVII, b. 496 (30/12/21); b. 516 (2/2/22) s. 594'de not 8, b. 524 (6/2/22) ekonomik ve malî ablukayı da ele alır; b. 533 (17/2/22) Genova Konferansında (Nisan - Mayıs 1922) Rusya'yı kazanarak yalnız kalacak Türkler'i baskı altına almak konusunu da inceler. Bunlar bize ve Yunanistan'a 22 Mart 1922 günlü yeni bırakılma ve barış önerilerinin verilmesinden önceki inceleme ve düşüncelerin başlıcalarını kapsar.

Yunan) barışının kurulması için İngiliz-Fransız işbirliğini yeniden gerçekleştirmeyi kabul etmesini kapsıyordu.

Bu yolda anlaşmaya eğilimli görülen Briand'ın Paris'e çağrılıp işbaşından çekilmek zorunda bırakılması ve hele onun yerine Remon Puankare (Raymond Poincaré) nin geçmesiyle bu iş de suya düşer ve iki devletin ilişkileri daha da gerginleşir. Dolayısıyla İngiliz tasarısının ikinci önemli noktası, yani T. B. M. M. üzerine ortak baskı yapmak ve belki de hareket etmek olasılığı olanaksızlaşır.

Yusuf Kemal Tengirşenk Gezisinin Nedenleri

Yukarıda anılan olaylar Ankara'da pek eksik olarak biliniyordu, ancak bize yeni bir barış önerisi anıklanmak için İngiltere, Fransa ve İtalya arasında görüşmeler yapıldığı anlaşılıyordu. Yusuf Kemal Tengirşenk bu görüşmelerin gelişmesini izlemek ve belki de onlar üzerinde etkili olabilmek düşüncesiyle ve o zamanki deyimle "tenvir ve tenevvür" yani "aydınlatmak ve aydınlanmak" amacıyla bir batı gezisini uygun görür ve oraya İstanbul yoluyla gitmek ister.

"Vatan Hizmetinde" adlı eserinde (s. 254) anmış olduğu gibi Mustafa Kemal kendisine neden Beyrut yolu yerine İstanbul yolunu seçtiğini sorması üzerine Yusuf Kemal Tengirşenk: "İstanbul'da Padişahla anlaşacağımdan mı endişe ediyorsunuz?" karşılığını verir. Onun bu sözü az sonra başına geleceklerin bir türlü önsezişi sayılsa yerinde olur. O, İstanbul yolunu seçmesinin nedenini Gazi'ye şöyle açıklar:

"İstanbul'dakilerden Ankara Hariciye Vekilinin sözleri bizim tarafımızdan da söylenilmiştir kararımı almaya çalışacağım."

Onda böyle bir umut uyandıran olay bir yıl önce 21 Şubat-12 Mart 1921 süresince Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapmak amacıyla toplanmış olan Londra Konferansında İstanbul Hükümeti murahhası Sadrazam Tefvik Paşa'nın sözü T. B. M. M. Hariciye Vekili Bekri Sami Bey'e (Kunduh) bırakmış olmasıydı. Aşağıda göreceğimiz gibi bunun bir danışıklı dövüş olduğunu ve hiç olmazsa Tefvik Paşa'nın bunu, daha sonraları İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine anlatacağı gibi, bir ard düşünceyle yapmış bulunduğunu o sırada Ankara'da hiç birimiz bilmiyorduk. Bu olayı

az sonra anacağımız gibi bu yazar da bu işi, bu yazıyı yazarken incelediği 1970 yılında yayınlanmış olan İngiliz belgelerinden öğrenmiş bulunuyor.

Gezi İçin T. B. M. M. den Karar Alınması

Gezi konusu 2 Şubat 1922 günü T. B. M. M.'inde açık oturumda görüşülür ve onaylanır. Görüşmeler sırasında Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey¹⁰ ortaya şöyle bir sorunu atar. "Yusuf Kemal Bey'in Doğu (yani Rusya) siyaseti güdülmesne yanat olduğu bilinmektedir. Bu yön Batıya gitmesine engel olmaz mı?"

Kendisine "olmaz" karşılığı verilir.

Avrupa'da sözlerinin daha büyük ağırlık kazanması için Y. K. Tengirşenk T. B. M. M.nce kuvvetle desteklenildiğinin açıkça belli olmasını ister ve bunu elde eder. Oylamada Mecliste hazır bulunan 181 kişiden 180'i olumlu oy kullanır. İleride Lord Curzon bu oybirliğini alaya kaçan bir dille anacaktır.

Yolculuk

Beyrut yolu yerine İstanbul yolunun seçilmiş olması İstanbul'dakilerden, yani orada kendilerine "Hükümet" süsü verenlerden ve dolayısıyla de örtülü olarak Padişah'tan "Ankara Hariciye Vekilinin sözleri bizim tarafımızdan da söylenilmiştir" açıklanmasını elde etmek olduğuna göre Anadolu içinden giderek konaklamalarda halkla sıkı temasta bulunmak ve ondan esinlenmek yararlıydı. Bunu yapmak bizlere şahsen de yurttaki ruhsal durumu iyice sezmek ve gereken yerlerde anlatmak yeteneğini verecekti. Bu inançla her konakladığımız yerde kalabalıklarla konuşmak, aynı kâseden çorba veya hoşaf içmek, gece geç vakitlere değin sohbet etmek ve ertesi sabah erkenden yola çıkarak arabada uyumaya çalışmak, İzmit'e varıncaya değin doğal yaşantımız oldu.

Eskişehir Yunanlıların elinde olduğundan oradan geçilemedi. O zamanın koşullarına göre epey iyi olan Ankara-İnebolu yolu üzerinde de halkla çok temas yapılabilir idiyse de liman durumunun

¹⁰ Atatürk'e karşı anılan İzmir su-i kastiyle ilgisi dolayısıyla ileride asılacaktır.

o mevsimin bir çok gününde vapura binmeyi pek güç kıldığından bu yol uygun görülmedi.

Bu nedenle 7 Şubat 1922 sabahı dondurucu bir havada Y. K. Tengirşenk, Hukuk Müşaviri Münir Ertegün, Yusuf Kemal'in kayını olan Kalemi mahsus (özel büro) Müdür vekili Ferit, iki kâtip ve Umuru Siyasiye Müdürü olarak bu yazardan kurulu bir topluluk, yolda bize katılan Garp (Batı) cephesi harekât şubesi Müdürü Tefvik (Bıyıkoğlu) ile yolsuz denecek kadar kötü yolu olan Ankara - Ayaş - Beypazarı - Nallıhan - Geyve - İzmit üzerinden geziye koyulduk. Geyve'ye değin içinde bağdaş kurarak oturulan "yaylı" denilen arabalarla ve ondan sonra bütün bir gün at üzerinde İzmit'e gidildi.

Yol, o ölçüde aşınmış idi ki uçurum tarafındaki kenarı bazen dağ tarafındakinden yarım metre kadar daha alçaktı ve arabanın devrilmemesi için birimiz bir ayağımız basamakta olmak üzere ellerimizle tenteyi taşıyan demirlere tutunup vücudumuzu dağ tarafına sarkıtarak arabanın dengesi bozulup uçuruma doğru devrilmesini önlemeye çalışıyorduk.

Böylelikle köylerden ve ufak kentlerden geçerek ve oralarda konaklayarak sekiz günde İzmit'e varıldı (7 - 14 Şubat) ve Anadolu'nun bu bölgesi halkının düşünce ve görüşleriyle de tinsel olarak aydınlanmış olduk.

Her yerde sevgi ve güvenle karşılandık. Halk yakın zafere inanmıştı ve onu sabırsızlıkla bekliyordu. İzmit'te konuk olarak kaldığımız evin sahibi, bizi görmeğe gelen kentin bir çok ileri gelenleri önünde Yunan mezalim ve toptan öldürme eylemlerini ve bu işin İngiliz koruması altında yapıldığını söyledi. İzmit'liler İngilizlerin hemen hep gemilerinde kaldıklarını, karada ve yollarda en ufak bir kımltı görseler orasını ve dolaylarını saatlerce gemilerinin toplarıyla dövdüklerini anlatıyorlardı. Bunu da bir korkaklık sayıyorlardı.

İzmit'ten bir süre sonra İngiliz işgal bölgesine girilmiş olacaktı. Bu kentle İstanbul arasında demiryolu katarları işlediğinden ertesi sabah o yolla gidecektik. Ancak İngilizler trende ve istasyonlarda halkın etrafımızda toplanmasını önlemek düşüncesiyle, buna bir ikram ve saygı süsü vererek, bir özel tren hazırlamış olduklarını bize duyurdular ve ona binmemizi istediler. Biz de daha yolda iken tartışmalara girişmemek için bu trene binip 15 Şubatta İstanbul'a vardık.

Yusuf Kemal Tengirşenk'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı İle Görüşmeleri

Ankara'da Hükümetçe Y. K. Tengirşenk'e, o da resmî olmayan bir yerde, yani Bâbîâlî dışında yalnız Sadrazam Tefvik Paşa ile görüşme yetkisi verilmiş ve onun Osmanlı Nazırlarıyla temas etmesi, ziyaretlerine gitmesi ve onların ziyaretini kabul etmesi uygun görülmemiştir.

Buna göre Y. K. Tengirşenk 16 Şubat günü sözleşmiş olarak Tefvik Paşa'nın Ayaspaşa'daki konağına¹¹ gider. Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da oradadır. Böylelikle T. B. M. M. nin Hariciye Vekili yönergesine ters düşen bir durumla karşılaşmış olur. Ancak bu onun isteği dışında oluşmuş bir durum idi ve o buna karşı bir şey yapamazdı.

Yusuf Kemal Bey, Paşalara, İstanbul'dan geçişinin nedenini yukarıda görülmüş olduğu gibi anlatır, aradaki düşünce ve amaç birliğini "âleme ilân ederlerse memleket için faydalı olacağını" söyleyerek bunu yapar mısınız? diye sorar. Önce Tefvik, sonra da A. İzzet Paşa'lar "evet yaparız" karşılığını verirler¹².

Bu biçim Y. K. Tengirşenk'in anılan kitabında yazılmış olan biçimdir. Daha sonra onun bu konu ile ilgili olarak Ankara'ya çektiği telin çekilişten sonra bizlere, yani Münir Ertegün ile bu yazara okuduğu metnine göre paşalar önce bu işe razı olur görünürlerse de sonra böyle bir üstlenmeye yetkili olmadıklarını ve bunu ancak Padişahın yapabileceğini söylerler.

Yine Y. K. Tengirşenk'in anılan eserinde yazdığına göre O, Tefvik Paşa'nın "Zati Şahane ile görüşecek misiniz?" yolundaki sorusuna "Arzu buyurulursa..." karşılığını verir. İleride, Tefvik Paşa'nın sorunu İngiliz Yüksek Komiserine başka bir biçimde anlatmış olduğunu göreceğiz.

Yusuf Kemal Tengirşenk'in Padişahla Görüşmesi

Bu görüşmeden bir kaç gün sonra A. İzzet Paşa Y. K. Tengirşenk'in bulunduğu Dr. Âkil Muhtar Özden'in evine gelerek: "Haydi seni Padişah bekliyor" der. Birlikte saraya giderler ve T. B. M. M. nin

¹¹ Şimdiki Park Otelin eski kısmı.

¹² Vatan Hizmetinde s. 256.

Hariciye Vekili, Tevfik ve A. İzzet Paşa'larla birlikte Padişahın önüne çıkar. Saat 19'dur ve Şubatta bulunulduğundan karanlık basmıştır. Amaç onun saraya girişinin görülmesinin istenilmemesi olabilir, ki öyle olduğu sonradan anlaşılacaktır. Y. K. Tengirşenk "Vatan Hizmetinde", s. 257'de olayı şöyle anlatmaktadır:

"Üçümüz beraber Vahidettin'in bulunduğu odaya girdik. Bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişahın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben: "İcra Vekillerinden aldığım talimata tevfikan B. M. M. Hükümeti tarafı şahanelerinden Büyük Millet Meclisinin tanınmasını istiyor" dedim. Vahidettin gözlerini açmadı ve hiç bir cevap vermedi. Biraz bekleddikten sonra kalktum, müsaade istedim, Paşalarla beraber dışarı çıktık.

Bu anlatış görümenin esas kısmını açıklamamaktadır. Y. K. Tengirşenk ertesi sabah Münir Ertegün ile bu yazara, gece Çamlıca'da kayınbabasının evine döner dönmez yazıp kalemi mahsus müdürü olan kayını Ferid'e şifre ettirerek Ankara'ya çektiği teli okudu.

Bu tel dolayısıyla Ankara'da çıkan gürültü üzerine merkeze dönünce bütün olayı ayrıca inceledik; bu yüzden işlerin gelişmesi ana çizgileri bakımından iyice hatırimızda kalmıştır.

Y. K. Tengirşenk Ankara'ya çektiği anılan telde Padişahla görüşmesini şu yolda anlatmaktadır:

Vahidettin: "İstanbul'a gelişinizi ve ziyaretime gelmek isteğinizi Tefvik Paşa'dan öğrendim. *Riyaset etmekle müftekir oldığınızı milletin bir ferdi ile temastan mahzuz oluyorum*"¹³

Ahmet İzzet Paşa araya girerek görüşmeyi sadrazamla birlikte kendisinin düzenlediğini söyledikten sonra Y. K. Tengirşenk:

"T. B. M. M. Hilafet makamını tanıyor ve kendisinin bütün mahiyetiyle¹⁴ tanınmasını istiyor" der.

¹³ İmler bizimdir. Bu kısım bugünkü dilimize çevrilince şöyle denebilir: "Başkanlığımı yapmakla" kıvanç duyduğum ulusumun bir bireyiyle görüşüp konuşmaktan hoşlanıyorum.

¹⁴ Niteliğiyle.

Vahidettin: "Benimle Millet arasına Yunanlar girdi, onlar gittikten sonra bu talep¹⁵ üzerinde görüşülebilir. İtidal ile¹⁶ hareket edin. Bunu bana General Pellé¹⁷ de söyledi".

Ankara'ya çekilen bu teldeki anlatışa göre Y. K. Tengirşenk yalnız Hilafet makamının tanınacağını söylemekle saltanatın kaldırılacağını imlemiş oluyordu. Vahidettin ile paşaların ise bir tepki, de bulduklarının anılmaması, ya hiçbirinin işi o esnada kavramadığını ve yahut Yusuf Kemal Tengirşenk'in olayın gelişmesini eksik anlattığı duygusunu uyandırmaktadır. Daha kuvvetli bir olasılık da Padişahla adamlarının içlerinden "işsiz Ankara'dakiler değil sonda Büyük Devletler çözümleneceğinden sözlerinizin ne önemi olabilir" gibi bir düşünceye kapılmış olmalarıdır.

Her ne ise bu yönü bırakarak asıl konuya geçelim.

Gece Ankara'ya çekilmiş olan üzerinde durduğumuz şifre telin imlediğimiz kısımda Vahidettin'in T. B. M. M. Hariciye vekilini her hangi bir uyruk gibi kabul ettiği yolundaki sözüne Y. K. Tengirşenk'in hiç bir karşılık vermeyişi bu yazarı şaşırttı, bizde âdeta bir "şok" etkisi yaptı¹⁸ ve bu yüzden Ankara'da kopması olanaklı

¹⁵ İstek, dilek.

¹⁶ İlimli olarak.

¹⁷ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Vahidettin onun da ılımlılık öğütünü verdiğini anlatmak istemiştir.

¹⁸ Bu konuda kişisel durumumuzun daha iyi anlaşılması için şu ayrıntıları vermeyi yararlı bulmaktayız.

Daha İstanbul'da iken yakın tanışıklık kurmuş olduğumuz Dr. Adnan Adıvar'la uzun zaman aynı evde ve Sakarya vuruşması sırasında, eşi Halide Edip Hanım genel karargâhta bulunduğu sırada, işlerini azçok birlikte yürüttüğümüz Kızılayın bir odasında kalmıştık. Dr. Adnan Adıvar ise Sıhhiye Vekili idiyse de türlü durumlar dolayısıyla hemen hep Dahiliye Vekâleti vekilliği yapmaktaydı. Daha sonrada T. B. M. M. Birinci Reis Vekili yani Mustafa Kemal Paşa'nın bu işlerde vekili olmuştu.

Bu durum ve gördüğümüz güven. olup biten pek çok şeyi ve türlü siyasal akımları öğrenmemizi olanaklı kılmış olduğu gibi, pek çok etkili kimselerle tanışmamızı ve Ankara havasını iyice kavramamızı kolaylaştırmıştı.

Bundan başka yabancı Devletlere verilecek nota metinlerini veya yabancı gazetecilerin yazılı sorunlarına anıkladığımız Fransızca karşılıkları kendisine gösterip gereken açıklamaları yapmak, gerektiğinde bazı noktaları Türkçeye çevirmek, kendisinden yönergeler almak için Mustafa Kemal Paşa'yı görmek ve tektük olsa da onunla konuşmak fırsatını bulmamız pek çok şeyi anlamamıza yardımcı ediyordu. Y. K. Tengirşenk de bu durumumuzu biliyordu ve Ahmet Muhtar Bey'den sonra

olan fırtınayı sezer gibi olduk. Münir Ertegün ise az sonra yalnız kaldığımızda kaygımı kendisine açtığımda bu işte bir tutarsızlık görmediğini söyleyecektir.

Hele konuşma sırasında Padişahın Y. K. Tengirşenk'i ulusun her hangi bir bireyi olarak kabul ettiğini, yani onda hiçbir resmî nitelik görmediğini, dolayısıyla de T. B. M. M. ile onun Hükümetini yok saydığını daha başlangıçta söyledikten sonra Hariciye Vekilinin gerçek durumu açıkça belirtmeden ve bu konu üzerinde direnmeden Hilafet konusunu açmış olması büsbütün yersiz ve anlamsızdır.

Y. K. Tengirşenk'in teli bizlere okumasından sonra bu yazar kendisine: "bu tel çekildi mi?" dedi. "Evet" karşılığını alınca ona düşüncemizi açmayı doğru bulmadık. O, çok kuşkulu olduğu için düşünce ve kaygılarımızı açsaydık maneviyatı kırılıp geziden vaz geçerek Ankara'ya dönmeye değin gidebilirdi. Bunun da gerek Anadolu'da gerekse Avrupa'da çok kötü etkileri olurdu. Bu nedenlerle sustuk. Daha sonra Münir Ertegün de bu susuşumuzu yerinde buldu.

Çok geçmeden B. M. M. nde fırtına kopacaktır. Ondan önce kızgınlık Heyeti Vekilede patlak vermiş, ancak Ankara'da ortaya çıkan durumun Y. K. Tengirşenk'e duyurulmamasına önem verilmiştir. Esasen Mecliste büyük kıyamet bizler vapurda Marsilya yolunda iken kopacaktır.

İleride göreceğimiz gibi Tefik Paşa'nın saraydaki Vahidettin-Tengirşenk görüşmesi olayını İngiliz Yüksek Komiserine anlatışı Ankara'da bilinseydi kıyamet daha da büyük olurdu ve hiç

Hariciye Vekili olunca bizim çalışmak ve aracılık etmekteki bu durumumuzu değiştirmemişti.

Aslında kendisi de Ankara'nın havasını pek iyi bilirdi ancak yola büyük umutlarla çıkmıştı. İstanbul Hükümetinin de bir türlü vekâletini alarak Londra'ya gidip Fransızlar'la aramızda yapılmış olan 20 Ekim 1921 günlü anlaşmadan sonra Paris ile Londra arasındaki gerginlikten yararlanarak o sırada silik bir siyasa güden İtalya ile yalnız kalmış görünen İngiltere'den büyük tavizler koparacağını umuyordu. Bu gibi tinsel bir durumda olunca Padişahla tartışmayı ve işi açık bir anlaşmazlık biçimine itmeyi uygun görmemiş olabilirdi. Bir İngiliz kuklasından başka bir şey olmayan Vahidettin'in de bir türlü vekâletini almaktan vaz geçmekle büyük bir kayba uğramış olmazdıysa da her nedense buna çok önem vermekteydi. Bu gibi umut ve düşünceler onun davranış ve tutumunu etkilemiş olsa gerek.

kuşkusuz Hariciye Vekili istiklâl mahkemesine verilirdi. Sadrazamın bu anlatışına göre Y. K. Tengirşenk kendisiyle görüşürken Padişahca her hangi bir uyruk gibi kabul edilmeye önceden razı olmuştur. Doğal olarak Tefvik Paşa'nın bu anlatışının doğruluk derecesi üzerinde bir şey diyebilecek durumda değiliz.

Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya Gidişi

Üzerinde durduğumuz saray olayından bir kaç gün sonra İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Gl. Pellé Y. K. Tengirşenk'i görmeye gelir ve lakırdı arasında A. İzzet Paşa'nın da Avrupa'ya gideceğini söyler. Bunu duyan Hariciye Vekili ertesi gün Tefvik Paşa'ya gidip işi sorar. Sadrazam da "İngiltere ve Fransa Y. Komiserleri öyle istediler" karşılığını verir. Doğru Fransa Büyük elçiliğine giden Y. K. Tengirşenk bu karşılığı Gl. Pellé'ye bildirince ve "A. İzzet Paşa'nın gitmesini siz istemişsiniz" deyince Yüksek Komiser Padişah'ın Nazırlarını nasıl değerlendirdiğini açığa vuran şu sözleri söyler: "Ben bunların içinden sözü özüne mutabık¹⁹ bir Tefvik Paşa var diyordum. Onun da sözü özüne uymuyor. Ben istemedim. İzzet Paşa bana pasaport istemeye geldi". Y. K. Tengirşenk sorar: "General, bu sözleri Tefvik Paşa'ya söyleyebilir miyim?" Pellé: "Evet söyleyebilirsiniz" der.

Hariciye Vekili hemen Tefvik Paşa'nın konağına dönerek ona: bir yıl önce Londra Konferansında²⁰ sözü T. B. M. M. Temsilcisine bırakmış olmanızdan dolayı size hürmet ediyorduk dedikten sonra Gl. Pellé ile olan görüşmesini anlatır. Paşa sıkılır ve titrek bir sesle: "bir zaruret vardır" der.

Olayın anlatılışını Y. K. Tengirşenk'in anılan eserinden (s. 258) aktardık. Bundan Osmanlı Hükümetinin kendiliğinden A. İzzet Paşa'yı Avrupa'ya göndermeğe karar verdiği anlamı çıkarılabilirse de bu sanı doğru değildir. Çağrı İngiltere'den gelmiştir ve Tefvik Paşa her nedense, daha doğrusu bilinen nedenlerle bu yönü örtmek için hem Fransız, hem de İngiliz Y. Komiserliğinden geldiğini söylemiştir.

Karşısına, biri kendi kuklası olan iki hükümetin temsilcisini alarak işleri ona göre yürütmekte yarar gören ve Misakı Milliye

¹⁹ Uygun.

²⁰ 23 Şubat 1921'de.

uymayan bir barış antlaşması anıklayarak onu Padişahla birlikte Anadolu'ya zorlamayı tasarlayan İngiltere Dışişleri Bakanlığının böyle bir çağrıda bulunmuş olduğu belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Londra'da 16 Mart 1922 de Lord Curzon'un A. İzzet Paşa ile görüşmesinin resmî tutanağında²¹ şöyle denilmektedir.

"Lord Curzon began by saying that the object for wich he had desired to see His Highness was....." Bunun Türkçesi şöyledir: "Lord Curzon Alteslerini görmek istemekteki amacının.... olduğunu söylemekle (söze) başlar".

Bu biçim yazış İngiltere'den bir çağrı geldiği anlamını taşır. A. İzzet Paşa ise Bâbiâlîye bu görüşmeyi bildiren telinde ise²²: "Lord Curzon ile Martın 16'sunda vaki olan mülâkatında müşarünileyhin âcizlerini görmekte maksat...." denilmektedir. Bu biçim ise İngiltere'den bir çağrı gelip gelmediğini belirsiz bırakmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Tefik ve İzzet Paşa'lar "İngiliz çağrısının" gizli kalmasına ve bunun kendi işyarlarınınca da duyulmamasına önem vermişlerdir.

Osmanlı Hariciye Nazırının da Avrupaya Gideceği Haberinin Ankara'da Doğurduğu Tepkiler

Ahmet İzzet Paşa'nın da Batıya gideceği, yani Büyük Devletlerin barış konusunda, düşünceleri biri birine tüm olarak ters düşen iki Türk kurulu ile karşılaşacakları haberi Ankara'da duyulunca hem Heyeti Vekilede, hem de B. M. M. nde kıyamet kopar. O sırada Padişahın, Y. K. Tengirşenk'i ulusun her hangi bir bireyi sayarak kabul ettiği ve bunu açıkça söylediği ve Hariciye Vekilinin buna karşılık vermemiş olduğu yukarıda anılan Y. K. Tengirşenk'in te-liyle hükümetçe öğrenilmiştir. Çok geçmeden haber Meclisce de öğrenilecektir.

Olayı böylece öğrendikten sonra Heyeti Vekile Y. K. Tengirşenk'i, metnini kendisine şifreli olarak tellediği sert bir mektubu kendi imzası altında İzzet Paşa'ya vermekle görevlendirir. Üslûp Mustafa Kemal'indir. Metin "Vatan Hizmetinde", s. 258 v.d. da

²¹ D. B. F. P., c. VIII, (b. 554, s. 654). imler bizimdi.

²² İzzet Paşa'nın bu Avrupa gezisiyle ilgili evrak o sırada bize Bâbiâlî işyarlarından biri tarafından verilmiştir.

yayınlanmıştır. Az sayıda basılmış olan bu eserin bulunması güç olduğundan Ankara'daki hava ve düşünceleri iyice yansıttığı için onu aşağıya koymayı yararlı bulduk. İmler bizimdir.

“İzzet Paşa Hazretlerine

“T. B. M. M. ne ve onun millet ve memleketin hayat ve istiklâlini kurtarmak için takip ettiği mukaddes davaya müddeiyatı zahiriyenize²³ bakarak sadık bulunduğunuz zannıyla zatiâlinizi ve rüfekanızı²⁴ memleket ve millete karşı medyun²⁵ bulunduğunuz vazafi hamiyeti ifaya davet ettim²⁶. Maateessüf beyanatınız ve binnetice münfehim olan²⁷ manayı hakikî ve saray mülakatının tarzı tertibi ve bilhassa bizim Avrupa'da bulunacağımız zamanda sizin de Avrupa ricalini ziyaret için seyahate kalkışmanız, bu suretle hasımlarımıza²⁸ B. M. M. nce istenilen şeraitten dun şeraitle²⁹ sulh yapılabilir bir heyetin mevcut olduğu ümidini vererek âmâl ve metalibi milliyemizin tahakkukunu tehir etmekten³⁰ ve içinde İstanbul halkı da dahil olduğu halde bütün efradı milletin izhar ettiği vahdetin³¹ sırf sizin tarafınızdan ihlâl edildiğini³² göstermekten başka bir şeye yaramayacak olan hareketiniz zannı mevcudun butlanını³³ ispat etmiştir.

“Ben, *elyevm makamı muallâyı Hilâfeti işgal eden zat*³⁴ ancak onun ciddî ve samimî talebi vukuunda lazimülittiba hakaiki izah zımında³⁵ görüşmeğe mezun olduğumu söylemiştim. Zati âlinizin rüfekanızla beraber beni müracaatçı göstermiş olduğunuzu bilahare³⁶

²³ Görünürdeki taşlamalarınıza (veya savlarınıza) bakarak.

²⁴ Arkadaşlarınızı.

²⁵ Borçlu.

²⁶ Yurtseverlik görevlerini yerine getirmeye çağırdım.

²⁷ Anlaşılan.

²⁸ Düşmanlarımıza.

²⁹ Koşullardan aşağı koşullarla.

³⁰ Ulusal amaç ve isteklerimizin gerçekleşmesini geciktirmekten.

³¹ Açıkça gösterdiği birliğin.

³² Bozulduğunu.

³³ Yanlışlığını ispat etmiştir.

³⁴ Doğrudan Doğruya Halife Denilmemektedir. Ancak Vahidettin T. B. M. M.'ini tanırorsa onun Halifeliğinin tanınacağı anlatılmak istenilmektedir.

³⁵ Uyulması zorunlu olan gerçekleri açıklamak için.

³⁶ Daha sonra.

anladım. *Bu tarzı hareketiniz zaten gayri meşru olan vaziyetinizle müte-
rafiktir* ³⁷.

“Ma’haza ³⁸ bu mülakat ³⁹ Padişahın *efkâr ve mahiyeti hakikiyesine kesbi ittıla etmiş* ⁴⁰ olmak itibariyle *pek faydasız olmamıştır*. Pek bariz anlaşılmıştır ki milletin hakikî mümessili olan ve *mukadderatı memlekete* ⁴¹ *şer’an ve hukuken yegâne vazîyled* ⁴² bulunan T. B. M. M. ni tanımaktan *iba’ ile bir kuvvei maneviyenin kesri* ⁴³ *hülyasında temhidatta bulunmakta berdevam imişler* ⁴⁴. Binaenalyh ⁴⁵ her türlü temasınızın ve bilcümle ef’al ⁴⁶ ve harekâtınızın menafii ⁴⁷ âliyei millet ve memlekete münafi ⁴⁸ ve muzir olduğunu B. M. M. Hükümetine arzettim”.

Yusuf Kemal’ca A. İzzet Paşa’nın şahsına gönderilmiş olan bu mektupla T. B. M. M. ve onun hükümetiyle, Vahidettin ve onun hükümeti arasında bütün köprüler yeniden atılmış olur. Mayıs-Haziran 1920 aylarında Padişahın Anadolu’ya karşı gönderdiği “Kuvayi inzi-batiye” ve bazan da “Hilâfet ordusu” adıyla anılan birlikler araya bir türlü kan davası sokmuştu. Şubat 1921’de Londra’da gûya Sèvres antlaşması hükümlerinin hafifletilmesi için toplanmış olan konferansta Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa’nın söz hakkını T. B. M. M. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’e bırakması (23 Şubat) Ankara ile İstanbul arasında bir türlü hoşgörülük doğurmuştu. Vahidettin’in Y. K. Tengirşenk’e karşı tutumu ve Hariciye Nazırı İzzet Paşa’yı onun arkasından Londra ve Paris’e göndermesi Ankara ile İstanbul’da işbaşında bulunanlar arasında doldurulmaz bir uçurum yaratır. Yukarıda görülen ve Ankara’da anıklanıp Y. K. Tengirşenk’e kendi imzasiyle Ahmet İzzet Paşa’ya verdirilen 1 Mart günlü mektup bu yeni durumu saptamaktadır.

³⁷ Aynı yoldadır, ona uygundur.

³⁸ Bununla birlikte.

³⁹ Buluşma.

⁴⁰ Öğrenmiş.

⁴¹ Ülkenin keskiline.

⁴² Tek elkoymuş.

⁴³ T. B. M. M. tanımaktan kaçınmakla bir manevî gücün kırılması.

⁴⁴ Bu işi yapmakta devam etmekteymişler.

⁴⁵ Buna dayanarak.

⁴⁶ Bütün yaptıklarınızın.

⁴⁷ Yararları.

⁴⁸ Karşıt.

Bu olayın bir etkisi de Y. K. Tengirşenk'in Avrupa gezisine çıkmakla güttüğü amaçlardan birini, yani Londra ve Paris'te hem Ankara, hem de İstanbul hükümetleri adına konuşmak yetkisini elde etmek umudunu yitirmiş bulunur. Esasen gerçekleşmek olasılığı pek az olan bu düş'ün kaybı çok önemli değildi ve o, yolculuğa oldukça rahat bir gönülle koyuldu. Padişahla görüşmesi ve o sıradaki tutumunun Ankara'daki tepkilerini bilmediğinden ayrıca bir kaygısı yoktu.

Yazarın İstanbul'daki Gözlemleri

İstanbul'da hükümet çevrelerine yakın ve büyüklerle temasta bulunan kimselerin tutum ve konuşmalarından edindiğimiz izlenim bunların içlerinden Kurtuluş Savaşının zaferle bitmesini istemekle birlikte buna inanmadıkları, Sakarya vuruşmasının Yunan saldırı gücünü tüketmiş olduğunu pek sanmadıkları, Afyon-Kütahya-Eskişehir demir yolunu ele geçirmiş olan düşmanın yeniden saldırımasa bile bizden de onu Anadolu'dan atma gücü bulunmadığı, İngiltere'nin behemhal galip gelmemizi önleyeceği, dolayısıyla olasılıkların bizden yana bulunanlara göre bile savaşın sürüp gideceği ve biz kuşatılmış durumdayken Yunan için bütün acun kaynakları açık bulunduğundan ilk çökenin Anadolu olacağı inancında olduklarıdır.

Açıkça söylediklerine göre İngiltere, Yunan'ı korudukça bizler ne yaparsak yapalım, hiç kuşkusuz o, sonda kazanacaktır ve İngilizlerin elinde bilmediğimiz daha çok kozlar bulunmaktadır.

Türk dostluğu taslayan Papas Frew (Fru) gibi nice İngiliz ajanları da hep bu yolda binbir fısıltıda bulunmaktadırlar.

Vahdettin'in Düşleri

Bu yazarın İstanbul'daki özel temaslarıyla edindiği izlenim, İngiliz Yüksek Komiserinin türlü raporları yayımlanınca belli olacağı gibi Padişahın düşüncelerinin, daha doğrusu düşlerinin sanki bir aynada yankısı idi. İstanbul'daki bir kısım yüksek çevreler tıpatıp Vahidettin gibi düşünmekteydi; ve hiç olmazsa öyle görünmeyi gerekli bulmaktaydı.

Vahidettin'in kafasında artık işin sonu bir gün konusu olduğu sırada büyük saldırımızın başlaması yaklaşırken bile, 7 Ağustos 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'la yapmış olduğu görüşmede hâlâ bu biçim inançların ne ölçüde güçlü olduğunu gösterir.

Yüksek Komiser uzun yazısında hükümetine şunları bildirmektedir⁴⁹.

“Sultan, mülahazaları içinde garip bir şekilde Mısır'la Mehmet Ali Paşa'ya atıfta bulundu. Bugünkü durumun Mehmet Ali (Paşa) isyanı zamanındaki durumun tıpkı bir paraleli olduğunu söyledi. Tek fark şuydu ki o zaman Sultan olan dedesi bir tek şahsın karşısında bulunduğ halde, şimdiki karşı kuvvetler, yani milliyetçiler bir gruptu. O zaman İngiltere (ayaklanmayı) durdurmuş ve güçlük giderilmişti. İngiltere şimdi de (onu) durdurursa aynı sonuç alınacaktır”.

Bu yazar İstanbul'da hükümet çevrelerine yakın pek çok kimsenin buna benzer düşünceler taşıdığına tanık olmuştur. Yakından tanıdıklarına bu gibi düşüncelerin zaman dışı ve çok kof olduğu yolundaki sözleri nazikâne, ancak atlatıcı olmak isteyen bir gülümseme ile karşılanıyordu.

Bir Osmanlı Meclisi Vükelâ Tutanağı

Aşağıda, 4 Mart 1338 (1922) günlü “Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa seyahati münasebetiyle Meclisi Vükelâ zaptı”nı olduğu gibi veriyoruz.

Bu belge bir Meclisi Vükelâ tutanağından çok Sadrazam Tevfik ve Hariciye Nazırı A. İzzet Paşa'ların bu işdeki tutumlarını önce kendi meclislerine (Meclisi Vükelâlarına) yani öbür Nazırlara, sonra da tarihe karşı yerinde göstermek için yazılmış bir layihaya benzetmektedir.

“Zapt”ın gerçekte ilgisinin derecesi yukarıda anılan olaylarla yapılacak bir karşılaştırma ile anlaşılır.

Anlaşılması güç bir dille yazılmış olduğu için not olarak da bir özetini koyuyoruz.*

⁴⁹ Bk. N. Şimşir s. 402.

* Yunan Başbakanı Gunaris uzun zamandan beri Avrupa'da dolaşıp Hükümetinin isteklerini Büyük Devletlere kabul ettirmek için uğraşıyordu. Bizim de

Metin Şöyledir:

“Müddeti medidedenberi Avrupa’da bulunan Yunan Başvekili Gunaris’in metalibi Yunaniyeyi tervic ettirmek için makamati muhtelifeye mütevaliyen müracaat etmekte olmasına karşı bizim tarafın da âmâl ve metalibi meşruamızın izahiyle düveli müttefikanın tamayülatı hazırasından bilistifade şayanı kabul bir sureti halliye ihzari maksadıyla teşebbüsata mümasile icrası lazım ve alelhusus meselei şarkıye hakkında kariben kat’i bir karar verileceğine dair gelen haberler bu tedbirin tesriini müstelzim olduğu cihetle Hariciye Nazırı İzzet Paşa Hazretlerinin bu iş için Avrupa’ya azimeti bir iki ay evvel kararlaştırılmış ve ledelmuhabere Londra ve Paris mümessillerimizden alınan cevaplar dahi bunun lüzum ve faidesini müeyyid olmakla beraber evvel emirde İngiltere Hükümetinin bir vasıtai hususiye ile istimzac olunacağı Paris mümessili Nabi Bey’in cümlei iş’aratundan idi.

“Şu sırada şaraiti sulhiyenin esasları hakkında Anadolu ile ittihadı efkâr husulüne sarfı mesai olunması dahi icabı halden görülmeliyle bunun için görüşmek üzere Ankara’ca intihap olunacak zevat ile münasip bir mahalde birleşilmesi paşayı müşarünileyh tarafından Ankara’ya bilvasıta teklif olunması üzerine yakında memuren Avrupa’ya gönderilecek bir Heyetin İstanbul’dan geçeceği cevabı alınıp müteakiben Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey İstanbul tarikıyla Avrupa’ya müteveccihen hareket ve buraya muvesalat eylemiş ve bir kaç defa Sadrazam ve Hariciye Nazırı Paşalar Hazeratı ile mülâkî olmuştur.

“Müşarünileyhüma hazeratı tarafından Mecliste tafsilen beyan ve hikâye olunduğu üzere Yusuf Kemal Bey’e Hükümeti merkezi-

aynı şeyi yapmamız gerekli görüldü. hele ki Doğu sorunun çözümü yaklaşmaktaydı. Bu yüzden bir iki ay önce İzzet Paşa’yı Avrupa’ya göndermeğe karar vermiş idik. Londra ve Paris’teki temsilcilerimizden gelen haberler de bizi bu yola itiyordu.

Bu işde birlikte davranmak için Ankara’yı yokladık. Aldığımız karşılıkta yakında Avrupa’ya gönderilecek bir kurulun İstanbul’dan geçeceği bildiriliyordu. Gelen Yusuf Kemal Bey ise kendi yönergelerini bize bildirmeksizin bizden temsil yetkisi istedi. O sırada Lord Curzon’dan da A. İzzet Paşa’yı kabule hazır olduğu haberi geldi. General Pell’é de aynı yoldan tebligatta bulundu. Yusuf Kemal Bey bu işleri beğenmedi ve aleyhinde bir tertip saydı.

Bu sırada Ankara ile karşıt bir durumda olmayı istememekle birlikte A. İzzet Paşa’nın hemen Avrupa’ya gitmesine ve kabil olduğu ölçüde Ankara heyetiyle birlikte çalışmasına karar vermeyi gerekli bulduk.

yenin esasatı sulhiye hakkındaki mütalaası izah edildikten sonra Ankara'ca ne gibi şeyler düşünölmekte olduğuna dair kendisinden istizahatta bulunulmuş idi. Müşarünileyh bu hususta beyanatı muvazzaha ve sarihadan içtinap ederek yalnız esasatı sulhiye (okunamamış bir sözcük) İstanbul'un fikir ve mütalaası umumiyet itibariyle Ankara'nın noktai nazarına tavefuk etmekte olduğu ve Avrupa'ca vaki olacak teşebbüsatta İstanbul'u dahi temsil edeceğinden kendisine Heyetimiz namına İzzet Paşa Hazretleri tarafından vekâlet verilmesi münasip olacağını beyan etmiştir. Bu bapta bir şey denebilmek için kendisinin ne gibi talimatı haiz olduğu sorulunca bunu söylemeğe mezun olmadığını ifade ile beraber paşayı müşarünileyhin İstanbul'ca her türlü teşebbüsatı siyasiyenin Ankara'ya terk edildiğini tazannum edecek tarzda bir varakayı imza etmesi lüzumunda dahi ısrar etmiş ve fakat istenilen izahatı vermemesine nazaran teklifinin münakaşasına imkân görölmemiştir.

"Bu esnada İngiltere Fevkalade Komiseri Sir Horace Rumbold Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri nezdine azimetle Lord Curzon'un kendilerini kabule müheyya olduğunu söylediği gibi Nabi Bey'den gelen bir telgrafnamede paşayı müşarünileyhin azimeti hakkındaki karar Lord Curzon'a isma' edilerek kendileriyle maalmemnunıye göröşmeye hazır ve azimetlerine muntazır bulunduğu cevabı vurud ettiği bildirilip müteakiben Bâbiâlfıye gelen Fransız Fevkalade Komiseri General Pellé dahi kararı vakii tasvip yolunda idare-i kelim etmiş olmasıyla Sadrazam Paşa Hazretleriyle vuku bulan bir mülakatta cereyanı keyfiyetten Yusuf Kemal Bey'e malûmat verildikte mir-i müşarünileyh ızharı ademi memnuniyetle kendisi memuren Avrupa'ya gitmekte iken İzzet Paşa Hazretlerinin dahi azimeti maksadı hafi ile mürettep bir tedbiri mahsus gibi telekki eylediğini beyan ve diğer bir mülakatta dahi Hariciye Nazırı Paşa Hazretlerinin müttetikân tarafından davet edilip edilmediğini anlamak için General Pellé'yi ziyaret ve davetin ademi vukuunu müşarülileyhten tahkik ettiğinden bahisle bazı itirazatta bulunarak Nazırı müşarünileyhin tehiri azimetini musırren talep etmiş ve halbuki resen davet vukuuna dair kendisine bir gûna ifade sebk etmeyip cereyanı hal bâlâda hikâye olunan tarzda olduğundan mir-i müşarün-ileyhe yeniden tavzihi hakikat edilmiştir

"İzahat ve tafsilatı mesrudeye nazaran meyanemizde taati-i efkâr olunarak gerek esasatı sulhiyede gerek tarafeynce vaki olacak

teşebbüsatin şeklinde Ankara ile tevhibi efkâr ve nazara en ziyade ihtiyaç mes eden bir zamanda ihtilaf ve mübâyenet hudusu asla şayanı temenni olmamakla beraber kararı vaki haddi zatında esbabı kaviyyeye mübteni olduğuna ve Lord Curzon'dan o yolda cevap geldikten sonra kararı müttehazın tehiri icrası mehaziri dai olabileceğine binaen paşayı müşarün-ileyhin hemen azimet ve maa'haza Ankara Heyetiyle temini ahenky ve vifaka bağlı makderet cylemleri muvafıkı hal ve maslahat görüldü."

Yola Çıkış

Y. K. Tengirşank'ın 1 Mart 1922'de yukarıda anılan mektubu A. İzzet Paşa'ya gönderilmesinden sonra bir Fransız vapuriyle Marsilya'ya doğru yola çıktık. İstanbul'dan, orada temsilciliğimizi yapan Kızılayın onursal saymanı ve sonra ikinci Başkanı Hamit Bey'i (Hasancan) yanımıza almıştık.

Kurulumuz vapura girince direğe Türk bayrağı çekildi ve halk bunu coşkunca alkışladı. Bunun üzerine Hariciye Vekili yerinde olarak İstanbul'uların da T. B. M. M. nin yanında olduğunu orada bulunanlara söyledi.

O devrede görenekte olduğu gibi vapur Karaköy rıhtımından ayrıldıktan sonra Kızkulesi açığında durdu ve orada İngiliz denetleme kurulu yolcuların kimliklerini denetlemeye koyuldu. Bu iş güvertede yapılıyordu. Bizler ise aşağıda salonda oturuyorduk. İngiliz üniforması giymiş yerli azınlıklardan biri, oldukça kaba ve sert bir dille bizleri pasaport denetlemesi işi için güverteye İngiliz subayının yanına gitmeye çağırdı. Y. K. Tengirşank "O buraya gelsin" dedi ve yerli azınlığın bir kaç kez güverteye gidip gelmesinden ve uzun tartışmalardan sonra denetleme subayı salona gelmek ve işini orada görmek zorunluluğunu duydu. Böylelikle bir "inat zaferi" kazanmış olduk. Olay bizlere vapur yolcuları arasında büyük bir saygınlık kazandırdı.

O sıralarda Ankara'da olan bitenlerden habersiz olarak gönül sevinçliği içinde yolculuğumuzu sürdürürdük.

A. İzzet Paşa ise 4 Martta Orient-Ekspres treniyle, Yunanların elinde bulunan Trakya ve Edirne'den geçerek gitmiş ve bu yüzden ulusseverlerce çok kınanmıştı. Ancak böyle yapmakla Lon-

dra'ya bizden önce varmış ve vardığı gün olan 9 Martta yani Y. K. Tengirşenk'ten bir hafta önce Lord Curzon'la görüşmüştü.

Mecliste kıyamet 6 Martta kopacaktır. Ancak iş kapalı oturumda geçmiş olduğundan İstanbul basınında bu yolda bir haber görülmeyecek ve Y. K. Tengirşenk'le kurulumuz 21 Marta değin Avrupa'da kalmış olmakla birlikte bunu hiç duymayacağız. Ankara'dan hiçbir saylav işi bizlerden birine yazmayacaktır. Bu da az çok doğaldır, hem de biteviye yer değiştirdiğimizden yazılması gereken yer de belli olamazdı.

Eğer Paris'teki temsilcimiz Ferit Bey'e (Tek) bir yazan olmuşsa o bizlerden kimseye bir şey söylememiştir.

Şu var ki Londra'da çıkan Tayms (The Times) gazetesi Hari-ciye Vekâleti Vekilliği yapan Mahmut Celal Bey'in (Celal Bayar) az aşağıda göreceğimiz T. B. M. M. nin gizli oturumundaki sözlerini imleyerek A. İzzet Paşa'ya gönderilmek üzere Y. K. Tengirşenk'e az önce şifre telle metnini bildirdiği 1 Mart günlü mektubu yayınladı. Ancak bu yazıdan T. B. M. M. nde geçmiş olanları anlamak olanaksızdır.

Gezimiz Sırasında T. B. M. M. nde Kopan Fırtına : Sorular ve Gensorular

T. B. M. M. nde konumuzla ilgili görüşme 6 Mart 1922 günü gizli bir oturumda yapılmıştır. Dönüşde Kastamonu'da iken öğrenmiş olduğumuz gibi, verilen gensoru önergelerinde ve 6 Martta yapılan çetin saldırılardaki amaç, yalnız Y. K. Tengirşenk'i değil, onun Padişahla görüşmesini uygun bulmuş olan Hükümetin tutumunu eleştirmek ve onu düşürmek olmuştur.

Ankara'ya vardığımızda daha ayrıntılı olarak öğrenmiş olduğumuza göre meclise üç gensoru önerisi verilmiştir. Bunlar arasında 1 Mart tarihlisinin de bulunduğu göre olay hemen duyulmuş ve Mecliste coşkunluk hemen başlamıştır. Hükümetin A. İzzet Paşa'ya karşı hele onun Avrupa gezisine çıkması dolayısıyla gösterdiği sert tepkinin ve ona Y. K. Tengirşenk'ce yazdırıldığı 1 Mart günlü ağır mektubun nedenleri arasında Meclis'teki bu durumun da etkili olduğu kuşkusuzdur.

Bazıları 10-15 imzalı olan gensoru takrirlerini verenler arasında önde görülenlerin başlıcaları Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü⁵⁰ Bey (Akdağ), Kırşehir mebusu Yahya Galip⁵¹ Bey (Kargı), Balıkesir mebusu Abdülgafur⁵² Efendi (İştan), Aydın mebusu Tahsin⁵³ Bey (San).

Takrirlere imza atanlar arasında her meslekten gelmiş olanlar bulunuyordu; çoğu ün yapmamış, kurumsuz ve gösterişsiz kimse-lerdi. Olay karşısındaki atılgan ve çetin davranışları davanın ne kez benimsenmiş olduğunu göstermesi bakımından önemliydi.

Birbirlerine çok benzeyen takrirlerin özetleri şöyle toplanabilir.

1) Yusuf Kemal Bey Padişahla görüştü mü? Buna Hükümet izin verdi mi? Verdiyse bunu T. B. M. M. nce güdülen siyasa ile nasıl uygun bulmuştur? Eğer Hariciye Vekili bu işi izinsiz yapmışsa Hükümet ne gibi bir ölçem almıştır?

2) Yusuf Kemal Bey İstanbul'da yirmi güne değin kalıp Pa-dişahla görüşmüştür. Bu gerçek mi? Meclisten bu yolda bir karar almadan Hükümetçe kendisine böyle bir izin verilmiş midir? Söylen-diğine göre O Tefvik ve İzzet Paşalarla huzura çıkınca Padişah "sizi bir teb'a (uyruk) gibi kabul ediyorum" demiştir. Meclisin bağımsızlık ve egemenliğini hiçe sayan bu olay nasıl düzeltilecek-tir? Böyle bir işlemle karşılaşan Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gitmesine gerek kalmış mıdır? Ahmet İzzet Paşa'nın bu kurulla aynı zamanda Avrupa'ya gitmesinin anlamı nedir?...

Hükümetin Genel Karşılığı

Bu takrirlerin 6 Martta görüşülmesine karar verilir. Tanıdığım mebuslardan ve incelemelerimden öğrenmiş olduklarım şöyle top-lanabilir.

⁵⁰ Alay Komutanlığı yapmakta olan bir binbaşı idi. Ankara'da Hükümet Kurulmadan önce subaylar ordudan resmen ayrılmadan Küvayi Milliye'ye katıl-amadıkları için o da ordudan istifa edip Kuvayi Milliye Komutanı olmuştu. Mebus olmadan önce Nazilli bölgesinde komutanlık ediyordu.

⁵¹ Mustafa Kemal ile Heyeti Temsiliyenin Ankara'ya gelişinde vilayet def-terdarı ve vali vekili idi. Gelenlerin hizmetine şevkle girmiştir.

⁵² Sarıklı Hoca, Müderris. Düğünlerde aşırı giderlerde bulunulmasını ön-leme kanununu önerip onaylatmıştır.

⁵³ Emekli Mülkiye kaymakamı. En atılgan eleştiricilerdendi.

Y. K. Tengirşenk'e Saruhan (Manisa) mebusu Mahmut Celal Bey (Celal Bayar) vekâlet etmektedir. Takrir sahiplerine verdiği karşılıkta gezi nedenlerini şu yolda özetler:

1) Amaç: "tenvir ve tenevvür" yani "aydınlatmak ve aydınlanmak" dır. Bizim durum, tutum ve kararımızı düşman Büyük Devletleriyle Batı kamuoyuna bir kez daha anlatmak ve onların bize karşı bu sıradaki düşünce ve tasarılarını en yetkili ağızlardan öğrenmek idi.

2) İngiltere ile Fransa'nın arası açıldı⁵⁴. Bundan yararlanmak olanağının olup olmadığını anlamaya çalışmak.

3) İstanbul'da kendine hükümet dedirten kurul düşman baskısı altında bunalmış bir durumdadır. Yusuf Kemal Bey'in bunları uyarmasını ve misakı millîyi desteklemeleri yolunda kendilerinden söz almasını istedik. Bunlar ilkönce buna razı olmuş göründülerse de sonra böyle bir üstünmede bulunmaya yetkili olmadıklarını ve bunu ancak Padişahla yapılabileceğini bildirdiler. Vahidettin ile görüşme işi bunun üzerine olmuştur.

Bundan sonra Mahmut Celal Bey, Y. K. Tengirşenk'in yukarıda anılan telindeki bilgileri verir. Söylevinin bu kısmı gürültü ve protestolarla karşılaşır. Daha sonra Mahmut Celal (Bayar) Hükümetten aldığı yönerge üzerine Y. K. Tengirşenk'in A. İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu yukarıda andığımız 1 Mart 1922 günlü mektubu kürsüden okur.

Takrir Verenlerin Çetin Eleştirileri

Eleştiricilerin en çetinleri ve en ağır dil kullananları Tahsin (Aydın), Hacı Şükrü (Karahisar-ı Sahip) ve Hafız Mehmet (Trabzon) Bey'lerdir. Şeref Bey (Edirne) daha yumuşak konuşmuştur. İsmail Suphi Soysallı (Burdur) ise Dışişleri Bakanını koruyan bir dil kullanmıştır.

Eleştirilerin ve ileri sürülen önerilerin özeti şöyle toplanabilir:

"Karşımızda Hilâfet bayrağını Yunanlara teslim edip bizleri birbirimize kırdıran hain bir sultan var. Hükümet onunla anlaş-

⁵⁴ Bunun başlıca iki nedeni vardı. Biri Fransa'nın bizimle 20 Ekim 1921 günlü anlaşmayı imzalamakla İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 5 Eylül 1914'de imzalanmış olan ve ayrı barış yapmamak üstünmesini kapsayan Londra misakını bozduğu savı; ikincisi Batı Avrupa'da kuvvetler denkleğini korumak amacıyla İngiltere'nin Fransızlar'ın Almanya'ya aşırı ezmesine karşı koymaları idi.

maya, hatta görüşmeye nasıl çalışabilirdi? Böyle bir iş için T. B. M. M. nden izin almak gerekmez miydi? Bu gibi olup bittilere boyunca sabredecekmiyiz? İzzet Paşa Ankara'ya İngilizler'in emriyle gelmişti, amacı Rusya ile yapılan görüşmeleri karıştırıp çıkmaza sokmaktı⁵⁵. Onunla neden ve nasıl yeniden görüşüldü? Vahidettin esirdir, Efendisi Harington⁵⁶,dur Loyd Corc (Lloyd George)⁵⁷dir. Hariciye Vekilimiz görevinin ne olduğunu kavramış değildir. Daha İstanbul'da İzzet Paşa gibi bir adama aldanmaya başlarsa Avrupa'da ne yapmaz? O da Bekir Sami Bey gibi bir kaç olup bitti getirir. Hem Yusuf Kemal Bey'i geri çağıralım, hem de tek suçlu olan Hükümeti düşürelim⁵⁸, onu istiklal mahkemesine verelim.

"İstanbul'dakilerin alçaklığı bilinmekteyken Yusuf Kemal Bey'i oradan geçirmek gerçek durumu kavramamıza yarar. Böyle davranmakla milletin birlik ve güvenini sarsmak isteyenlere yardım edilmiştir. Bu işde T. B. M. M. nden izin almamış olmak ayrıca bir suçtur. Bu tutum dışarıda şöyle yorumlanmaktadır: Türkler kendi varlıklarına güvenmiyorlar, kesin olarak Padişahın esiridirler. Böylelikle içeride ve dışarıda bize olan güven kırılmıştır."

Yukarıda gördüklerimiz sert eleştiricilerin sözleridir. Yumuşak eleştiricilerin görüşleri şöyle toplanabilir:

"Hükümet bu işde T. B. M. M. nin oyunu önceden almamış olmakta suçludur. Ancak Yusuf Kemal Bey'i aldatıp ona yanlış adım attırmış olanlar bir şey kazanmış mıdır? Hâşa. Avrupa İstanbul'dakilere hiç önem vermiyor. Verseydi Padişahın onaylamış olduğu Sevr (Sèvres) antlaşması uygulamaya koyulurdu. Bunu yapmıyor. İzzet Paşa'nın Trakya'dan geçerek Avrupa'ya gitmesi bir rezalettir. Ora halkı ona lanet edecektir."

Bu saldırılar arasında İsmail Soysallı Bey (Burdur) Y. K. Tengirşenk'i savunmayı dener ve özete şunları der:

"Hariciye Vekilimiz bir entrikanın içine düşmüş, ancak görevini yapmıştır. Biz her kese karşı onu desteklediğimizi göstermeliyiz."

⁵⁵ Onun Aralık 1920 başlarında kalabalık bir kurulla gelişi anılıyor.

⁵⁶ İngiliz Generali ve İstanbul'daki Bağlaşklar işgal ordusunun komutanı.

⁵⁷ İngiltere Başbakanı.

⁵⁸ Hükümeti düşürmek konusunu hemen her eleştirici ele almıştır.

Eleştiricilerin coşkunuğunu yatıştırma denemeleri başarılı olmaz. Örneğin Başkanlık eden Rauf Bey (Orbay), Tahsin Bey'in: "Vahidettin esirdir Efendisi Harrington ve Loyd Corc'dur" deyince "sadede (konuya) gel" demesi üzerine Tahsin Bey "sadet budur" karşılığını vererek eleştirilerini sürdürür.

Yine örneğin Şeref Bey⁵⁹ Kaltakkıran (Edirne). "Hilâfet mukaddes, Halife alçak, genç bir kadınla yeni evlenmiş" deyince, Salâhattin Bey⁶⁰ Köseoğlu (Mersin): "Bu çirkin perdeleri açmayalım" der.

Yusuf Kemal Tengirşek'i savunmalar

Esas bakımından hemen herkes Hariciye Vekilini suçlu görüyordu, ancak ok yayından çıkmış, olan olmuştur. Onu İstanbul'dan veya yoldan geri çağırıp her kesce beklenen gezisini yaptırmamak çok ağır ve anlaşılmaz bir durum yarattı:

Ortada üç türlü suçlama vardır.

- 1) Hariciye Vekilini neden İstanbul yoluyla gönderdiniz?
- 2) Neden meclisle danışmadan onun Padişahla görüşmesine izin verdiniz?
- 3) Yusuf Kemal Bey, Padişahca her hangi bir uyruk gibi kabul edildiği yolunda söylenen söze neden gereken karşılığı vermemiştir?

O sırada Fevzi Paşa Çakmak hem Erkânı Harbiye Umumiye Vekili⁶¹ yani Genel Kurmay Başkanı, hem de "Heyeti Vekile" Reisi (Başkanı) idi. Bu nedenle eleştirilere ilk olarak o karşılık verir ve daha çok Y. K. Tengirşek'in neden İstanbul yoluyla Avrupa'ya gitmiş olduğu sorusunu karşılar. Bu konuda şunları ileri sürer:

"Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a uğramadan Avrupa'ya gitmesi ora halkının maneviyatını kırardı. Biz halkın bizimle olduğunu herkese göstermek istedik. Heyetimizin oradan geçmesi İstanbul Hükümetinin bir yabancı baskısı altında bulunduğu açıkça belirtti. Bunu yapmakla ayrıca kuvvet kazanmış olduk."

⁵⁹ Avukat, İngilizler'ce Malta'ya sürülmüş olanlardan.

⁶⁰ Emekli kolordu komutanı albay, çolak Salâhattin diye anılır.

⁶¹ O evrede Genel Kurmay Başkanı Bakanlar Kurulu üyesi olduğu için "Vekil" olarak anılırdı. Bu T. B. M. M.'nin Erkânı Harbiye Umumiye Reisini kendi "vekili" olarak görevli kimse saydığı anlamında idi.

Son olarak T. B. M. M.'nin ve dolayısıyla Devletin de başkanı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa konuşur.

O, esasta eleştiriciler gibi düşünmektedir. Ankara'ya vardığımız gün Dr. Adnan Adıvar bu yazara "Vahidettin: "... riyaset etmekle müftechir olduğum milletin bir ferdi ile temastan mahzuz oluyorum" dediği vakit neden senin Yusuf Kemal'in: "ben buraya milletin bir ferdi olarak gelmedim, T. B. M. M. ince seçilmiş bir Hariciye Vekili olarak geldim" diyemedi." diye sorarak âdeta bu yazarı ve onun yanındaki öbür arkadaşları da suçlar gibi bir tutum aldı. Mustafa Kemal'in de bu sözün Yusuf Kemal'ce Padişahın önünde söylenmemiş olmasına çok kızdığını ekledi. Onun anlattığına göre Heyeti Vekile üyelerinin çoğu Kurulumuzun geri çağrılmasını istedikleri ve bu konuda direnenler olduğu halde Mustafa Kemal'in bunun içeride ve dışarıda doğuracağı kötü etkileri düşünerek bu yolun tutulmasını doğru bulmamıştır.

O sırada yaptığım incelemelere göre Mustafa Kemal Paşa'nın verilmiş gensorular üzerine T. B. M. M.'nde söylediklerinin özeti şudur:

"Hükümetin Yusuf Kemal Bey'e verdiği Padişahla görüşmek görevi tamamıyla onun yetkisi içindedir, çünkü biz Hilâfet makamını tanıyoruz ve bu makam her hangi bir şahsın malı değildir. Halife eğer Millet'in ve T. B. M. M. nin isteğine uyacağını söyler ve görüşme isteğinde bulunursa Yusuf Kemal Bey'e: "Onunla görüşebilirsin" dedik. Buna yetkimiz vardır. O da buna göre davrandı. Onu davet edenler iğfal etmişler. O, başka mesele.

"Keza İstanbul'dakileri yurt severliğe ve doğru yola çağırarak Hükümetin yetkisi içindedir.

"İstanbul'da herkesi iğfal etmeğe uğraşan bir takım kimseler var. Onların niteliğini herkes bizim gibi bilmez. Onların içyüzünü millete açıkça göstermek bizim görevimizdir, yapılmıştır. Hükümetin tutumu bu yüzden de doğrudur.

"Meclise düşen görev İstanbul'a ve oradan Londra'ya gönderilen heyetin meşru ve makul girişimlerini bozmak ve sonuçsuz bırakmak için yapılacak uğraşların bir değer ve önemi olmadığını ve olamayacağını bu kürsüden cihana ilan etmektir."

Konu esas bakımından böylece bir karara bağlanmış olur. Ancak ertesi gün 7 Martta açık oturumda bir takım tartışmalar

olur. İleri sürülen yön kapalı toplantıdaki görüşmeler sonunda hükümete verilmiş olan güven oyununun mecliste çoğunluk kalmadığı bir sırada verildiğidir. Bu yoldaki tartışmalardan anlaşılmaktadır ki işin kapanmasını isteyenler bazı ivedi davranışlarda bulunmuşlardır.

Bu konuda Salahattin Bey (Köseoğlu) direnir ve der ki: “Bendeniz kifayeti müzakere (görüşme yeterliliği) kararının dün usul dahilinde verilmediğini tekrar etmek istiyorum. Bu kifayeti müzakere kararı mecliste ekseriyet (çoğunluk) olmadığı bir zamanda ve bir taktirle (önerge ile) bu cihet teyit edilmişken (sağlamlaştırılmışken) nazarı itibara alınmamıştır. Binaenaleyh kifayeti müzakereye karar verilecekse pekâlâ verilsin. Fakat bugün tekrar karar verilmelidir. Yoksa böyle mesaili mühimmede (önemli sorunlarda) oniki kişiyle kifayeti müzakere olursa ne olacağı belli olur”⁶². Bu sözler 6 Mart günlü kapalı oturumun ne gibi koşullar altında sona ermiş olduğunu da az çok belirtir.

Bir başka tartışma konusu da gensorunun Heyeti Vekile için verildiği halde onun yalnız Yusuf Kemal Bey’e karşı verilmiş gibi gösterilmesi olmuştur.

Sonunda Yunus Nadi Abalıoğlu (İzmir) ve iki arkadaşının şu kifayet taktiri okunur:

“Riyaseti Celileye:

“Müzakere kâfidir. Verilen izahata göre hâdisse Yusuf Kemal Bey’in İstanbul’da bir entrikaya maruz kalmasından ibaret olarak bunu müteakip yapılması lâzım gelen vazifenin dahi hakkıyla ve tamamıyla yapılmış olduğu anlaşılmıştır⁶³. Binaenaleyh gerek İcra Vekilleri Heyetine ve gerek Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Bey’e beyanı itimat olunarak ruznameye⁶⁴ geçilir”.

Bu taktir okunduktan sonra yeniden konuşmak isteyenler olursa da bu istekler onaylanmaz. Bunun üzerine Salâhattin Köseoğlu: “Efendim mesele telhis edilsin⁶⁵ de cereyanı müzakerenin han-

⁶² Salahattin Köseoğlu Hükümetin düşürülmesini isteyenlerden bulunduğu için yeterlik kararı verildiği sırada var olan mebuslar sayısını pek aşırı olarak az göstermektedir. Bunu orada bulunmuş olan mebuslardan öğrendik. Konuşmacının cümlesinin eksikliği de bir eleştiridir.

⁶³ Yusuf Kemal Bey’ce İzzet Paşa’ya yazdırılan ve yukarıda görülmüş olan 1 Mart 1922 günlü mektup anılıyor.

⁶⁴ Gündeme.

⁶⁵ Özetleniş.

gi noktası üzerinde rey verileceği hususunda Heyeti Celile (Meclis) bir kere tenevvür etsin.” der.

Buna karşılık Başkan (Hasan Fehmi Ataç-Gümüşhane) şu özetlemeyi yapar:

“Mesele hatırımda kaldığına göre, Yusuf Kemal Bey’in Avrupa seyahatinde İstanbul’dan geçmesi ve İstanbul’da bazı zevat ve makamatla görüşmesi meselesi idi. Yusuf Kemal Bey’e Heyeti Vekile bu salâhiyeti vermiş mi? vermemiş mi? ve Meclisi Âli bundan haberdar değildir mevzuu (konusu) üzerinedir. Yine hatırımda kaldığına göre Yusuf Kemal Bey Meclisi Âliye veda ederken ve Meclisi Âli’den lâzımgelen vecheyi (yönü) alırken memleket menafii âliyesini sıyanet (korumak) ve muhafaza için her türlü vesaitte müracaat edeceğini açıktan söylemiş ve Meclisi Âli de ittifakı ârâ (oybirliği) ile kendisine beyanı itimat eylemişti. İşte mesele telhis edildi (özetlendi). Mesele bundan ibarettir”.

Hafız Mehmet Bey (Trabzon) Başkanın son sözünü bir özel düşünce ve inanç saymış ve “beyanı mütalaaya ne hakkınız var?” demiştir.

Oylamada büyük çoğunluk güven oyu vermiştir (156 olumlu, 8 olumsuz, 27 çekimser)

Gensoru önerisi veren ve konuşanlardan Hacı Şükrü Akdağ ile Tahsin San güvenoyu vermiş, Abdülğafur ile Yahya Galip çekimser kalmışlardır.

Söze çok karışmış olanlardan Hafız Mehmet güvensizlik oyu vermiş, Salâhattin Köseoğlu çekimser kalmış ve öbürleri güven oyu vermişlerdir. Çekimser kalanlar arasında ileride önemli görevlerde uzun süre kalacak olan Tefik Rüştü Aras’la Mahmut Esat Bozkurt’da vardı.

Bu konudaki tartışma ve çekişmelere uzun yer vermemizin bir nedeni de Vekiller, Heyeti Vekile, T. B. M. M. ve onun başkanı arasındaki karşılıklı ilişkileri ve Ankara’nın o evredeki havasını iyice belirtmesidir.

Anılan makam ve kişilerin açıkladıkları görüş ve düşüncelerden “Saltanatın” kalkacağı kararının bilinç altında olsun yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. “Hilafet”in de kalkacağını gösteren henüz bir belirti yoktur.

Tevfik Paşa'ya Göre Y. K. Tengirşenk Vahidettin Görüşmesi

Şimdiye değin Y. K. Tengirşenk'in Padişahla görüşmesi konusyla ilgili iki söylenti veya savı gördük. Biri Vatan "Hizmetinde", öbürü de Hariciye Vekilinin Ankara'ya çektiği telde bulunmaktadır. Bu tel ise yukarıda andığımız uzun ve çetin tartışmalara neden olmuştur.

Aşağıda üçüncü bir söylenti veya savı anacağız; o da sadrazam Tevfik Paşanın İngiliz Yüksek Komiseri Sir (sör) Horace (Horas) Rumbold'a anlattıklarıdır.

Avrupa gezisinde bulunan Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya da vekâlet eden Sadrazam Tevfik Paşa 6 Martta İngiliz Y. Komiserini görmeye gider ve onunla uzun bir konuşma yapar*. Komiser raporunun dördüncü maddesinde şöyle demektedir:

"4. Yusuf Kemal Bey'in Padişahı görüp görmediği yolundaki sorum üzerine Sadrazam bana gizli olarak bunun böyle olduğu karşılığını verdi. Bunu itiraf ettiği tek kimse olduğumu da ekledi. Dedi ki *Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ile birlikte bana gelerek** Sultanca kabul edilmesini istedi. Sadrazam her halde Sultanın Yusuf Kemal Bey'i Ankara Hükümetinin Hariciye Vekili sıfatıyla kabul edemeyeceği karşılığını verince O, Majeste'nin her hangi bir uyuşuğu gibi kabul edilmek istediğini söyledi*⁶⁶. Sadrazama göre Yusuf Kemal Bey, Ankara'da iş başında bulunan-

* Bk. D. B. F. P., c. XVIII b. 551 (7 Mart 1922) madde 4. sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a rapor. (imler bizimdir).

** Y. K. Tengirşenk anılan eserde (s. 256) ise bunun aksini yazarak şöyle demektedir. "Ertesi günü İstanbul'un Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ayazpaşa'daki evine gittim. Hariciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa da oradaydı". Bu biçim Y. K. Tengirşenk'in Ankara'da Heyeti Vekileden Osmanlı Nazırlarıyla temas etmemesi yolunda aldığı yönergeye uygundur. Tevfik Paşa'nın anlatısı ise onun bu yönergeye uymayıp doğrudan doğruya Ahmet İzzet Paşa ile temas ederek onunla birlikte Sadrazama gittiğini göstermektedir. İki anlatış arasındaki ayrılık bu bakımdan önemlidir.

Yukarıda "Vatan Hizmetinde" adlı eserden aldığımız cümlede bir bozukluk vardır" İstanbul'da Sadrazam... olmalı. Çok hafif bir ihtimale göre yazar "İstanbul'un Sadrazamı..." demek istemiştir.

⁶⁶ Burada Y. K. Tengirşenk'in anlatısıyla kesin bir ayrılık vardır. Sadrazamın bu anlatış biçimi Anlara'da öğrenilip onda inandırıcı bir nitelik görülsedydi Hariciye Vekili İstiklâl mahkemesine verilebilirdi.

ların Majestenin hâkimiyet ve şahsına bağlılık teminatı vermiştir⁶⁷. Tefvik Paşa Sultanın, Yusuf Kemal'in göreviyle ilgili şu veya bu yönde bir düşünce ileri sürmüş olduğunu yokumladı (inkâr etti)"⁶⁸

Y. K. Tengirşenk'le Tefvik Paşa'nın anlatışları arasındaki bağıntılar üzerinde uzun uzadıya düşünceler ileri sürülebilir ve tartışmalar yapılabilir. Bunlara girişmeyi yararsız ve bir sonuca götüremeyecek nitelikte saymaktayız.

Yalnız şu var ki şimdiye değin ülkemizde yayımlanmamış olan Tefvik Paşa'nın İngiliz Y. Komiserine yaptığı bu açıklama her bakımdan ilginç ve âdeta bir rapor verme niteliğindedir. Bu olay İstanbul Hükümetinin nasıl bir duruma düşmüş olduğunu açıkça göstermektedir.

İstanbul'da Gelişen Olaylar

İstanbul'daki İngiliz Y. Komiseri Sir Horace Rumbold, doğal olarak konumuzla yakından ilgilenmektedir. Onun 27 Şubat'ta Lord Curzon'a çektiği telde şu bilgiler vardır⁶⁹: "Hariciye Nazırı (A. İzzet Paşa) bana şimdi bildirdi ki gezisi Sultanca onaylanması üzerine 4 Martta Orient Expres'le Londra'ya gidecektir."

Bu işde dikkate değer bir yön de aşağıdaki notta görüldüğü gibi bir kaç telin İngiliz arşivlerinde bulunamaması ve belge yayın-

⁶⁷ Burada da Y. K. Tengirşenk'in anlatışıyla ayrılık vardır. O Vahidettin'in Halife olarak tanındığından söz etmiş, Sadrazam ise verilen inancının hem Sultan, hem de Halife Vahidettin'e verilmiş olduğunu söylemektedir.

⁶⁸ Bu yönde Y. K. Tengirşenk'in Ankara'ya çektiği telde verdiği bilgilere uymamaktadır. Zira bu tele göre Vahidettin kendisine "itidal ile hareket edin" demekle bir türlü öğüt vermiştir.

⁶⁹ D.B.F.P., c. XVII, b. 543. Tel şöyle başlamaktadır. "18 Şubat özel telim". Belgeleri yayımlayanlar buraya şu notu koymuşlardır: "Dışişleri arşivinde bu telin izi bulunmamıştır." Üzerinde durduğumuz 27 Şubat günlü tel A. İzzet Paşa'nın Avrupa gezisiyle ilgili olduğuna göre, izi bulunmayan tel de Y. K. Tengirşenk'in İstanbul'a varışından bir gün sonra çekildiğine bakılırsa A. İzzet Paşa'nın İngiltere'ce Avrupa'ya çağrılmasıyla ilgili olabilir, çünkü onun kendiliğinden değil çağrı üzerine gittiği aşağıda belirecektir. Aynı eserde 7 Mart gün ve 550 sayılı belgede de (not 1) *Arşivlerde muhafaza edilmemiş (not preserved) olan yine konumuzla ilgili 28 Şubat günlü bir tel anılmaktadır.* Bu 7 Mart günlü tel ise Horace Rumbold'ca Lord Curzon'a çekilmiş olup şöyle başlamaktadır: "28 Şubat özel ve gizli telimle Yusuf Kemal Bey'in ve heyetinin 1 Martta İstanbul'dan... ayrılacağını Lordluğumuza bildirmekle onurlanmışım..."

layıcıların bunu belirtmesidir. Bu gösterir ki bazı tutum ve davranışlar İngiltere Hükümetince şifre çözenler dışındaki işyarlardan da gizli tutulmak istenilmiştir.

Bizce bu gizliliğin nedeni İstanbul Hükümetince onaylanabilecek bir barış tasarısının onunla işbirliği yaparak Ankara'ya karşın Anadolu'ya zorlanmak isteğinde olunmasıdır ve bu yoldaki ayrıntıların saklı kalmasının istenilmesidir.

Sir H. Rumbold konumuz olan 27 Şubat günlü telinde şu ek bilgileri de vermektedir. Yusuf Kemal Bey 1 Martta vapurla gideceğine göre A. İzzet Paşa ondan önce Londra'da bulunmayı ummaktadır. Yusuf Kemal Bey hem Ankara, hem İstanbul Hükümetleri adına konuşabilmekten çok mutlu olacağını bildirdiğini İzzet Paşa'ya söylemem üzerine o bunun gerçekleşmesini şahsen istemiş olduğunu söyler⁷⁰. Ancak der: Merkez (İstanbul) hükümeti, saygılılığını korumak bakımından bu yola giremezdi. Böyle yapılıyorsa Yusuf Kemal Bey Kurulu başarısızlığa uğrayacak olursa kendisinin (İstanbul Hükümetinin) her hangi bir girişimde bulunabilmesi engellenmiş olurdu.

İngiliz Y. Komiserine göre A. İzzet Paşa'nın gezisindeki amaçlar halka merkez Hükümetinin Ankara Hükümetine bağımlı olmadığını göstermek ve "rüzgârı Yusuf Kemal Bey'in gemisinden kapmak" dır. Yine Y. Komiserine göre bu İzzet Paşa'yı, gerekli göreceği ölçüde Y. Kemal'i desteklemekten veya onu frenlemekten alıkoymayacaktır.

Tevfik Paşa'nın Dilekleri

Sir H. Rumbold'un dördüncü maddesini az yukarıda ele almış olduğumuz 7 Mart günü Lord Curzon'a gönderdiği⁷¹ Hariciye Nezaretine vekâlet eden Sadrazam Tevfik Paşa ile bir gün önceki görüşmesini anlatan raporunun konumuzu ilgilendiren öbür esaslı parçalarını aşağıya alıyoruz:

⁷⁰ Burada Rumbold "bk. 120 sayılı telime" der. Belgeleri yayımlayanlar bir not ile "25 Şubat günlü olan bu tel basılmamıştır. Orada Fransız Yüksek Komiseri İzzet Paşa'dan Y. Kemal Bey'e merkez (İstanbul) Hükümeti adına da konuşmak yetkisinin verilmesini istemiş, İzzet Paşa ise Hükümet arkadaşlarının bunu onaylamaları için çalışacağına söz vermiş, ancak merkez Hükümeti bunu kesin olarak red etmiştir" yolunda bir açıklama yapmışlardır.

⁷¹ D.B.F.P. c. XVII, b. 551 (imler bizimdir)

“2. Altesleri⁷² geçen yıl⁷³ Londra Konferansına katılınması konusuyula ilgili çağrıyla Ankara Hükümetine bildirdiği sırada bu hükümetin tutumunu gözden geçirmekle söze başlandı. Aynı zamanda kendi anlatışına göre Bekir Sami Bey⁷⁴ Kurulunun nasıl kendisiyle temasa gelmiş ve Londra Konferansı boyunca kendi öğütleriyle (advice) yönetilmiş olduğunu (guided) imledi (alluded). Tefvik Paşa kendi anladığına göre, İstanbul Hükümetinin Bağlaşıklarca tanınmış tek hükümet olduğunu söyledi. Bu böyle olunca Lordluğunuza (Your Lordship) aşağıdaki öneri veya düşünceyi bildirip bildirmeyeceğimi sordu. Bu, Lordluğunuzca Türklerden yana yapılacak her hangi bir sınır düzeltmesi ve Sèvres Antlaşması değişikliğiyle ilgili önerinin Türkiye’de kanunsal surette kurulmuş tek Hükümeti temsil eden A. İzzet Paşa’ya yapılması yönüdür. Sadrazam şunu belirtti: Bu yolda davranış İstanbul Hükümetinin etki ve saygınlığını arttıracaktır. Oysa eğer bu müsaadekarlık (Concession) Yusuf Kemal Bey Kuruluna yapılırsa Kemalistlerce yeni istekler ileri sürülmesi için bir işaret olacaktır.”

Yukarı koyduğumuz yazıda iki önemli sorun ele alınmaktadır.

Birincisi Ocak 1921’de toplanmış olan, yine Sèvres antlaşmasında gereken değişikliklerin yapılmasıyla ilgili olup hiçbir sonuç vermeyen Londra Konferansı sorunudur. Orada İstanbul Hükümetinin temsilcisi Sadrazam Tefvik Paşa sözü Ankara Hükümetini temsil eden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’e bıraktığı için bütün Türk ulusunca beğenilmiş ve öğülmüştü. Bu tutum onun düşman işgali altında kalan bir kentteki Hükümetin bir tutsak, bir kukla olduğunu anlayıp bunu açığa vurmaktan çekinmediği anlamında yorumlanmıştı. Ancak Tefvik Paşa’nın Sir Horace Rumbold’a anlatışına göre iki Türk Başmurahtası aralarında anlaşıp konferans başlayınca Sadrazam sözü Ankara temsilcisine bırakmış şu koşulla ki bu temsilci görüşmeler sırasında onun vereceği öğütlere uysun. Özet olarak bu Konferansda gerçekten dümen, düşmanların bir kuklası olan İstanbul Hükümetinin başmurahtasının elinde bulunmuştur. Buna göre Bekir Sami Bey’in görüşmeler sırasındaki tutumu ve ayrıca Fransız ve İtalyanlar’la bu devletlerin Sèvres Antlaşması ile aynı günde imzalanan “Üçlü Anlaşma” sayesinde⁷⁵ kâğıt üzerinde sağlamış ol-

⁷² Tefvik Paşa, Sadrazamlara böyle denirdi.

⁷³ Ocak 1921’de Ayrıntıları için Bk. Nutuk C. II, s. 554 vd.

⁷⁴ O sırada (Ocak 1921) daki Hariciye Vekili.

⁷⁵ Accord Tripartite.

dukları kocaman ekonomik nüfuz belgelerini bunlara bırakan anlaşmaları yapması Tefvik Paşa'nın öğütleri üzerine gerçekleşmiş demektir.

Atatürk, Fevzi Çakmak, İnönü ve o zamanlarda söz sahibi olan kimselerin tümü bunları bilmeden ölmüşlerdir. Öyle sanıyoruz ki bu olay dilimizde ilk olarak burada açıklanmaktadır.

Sir Horace Rumbold'un, üzerinde durduğumuz raporunun ikinci maddesinde ele alınan öbür sorun ise çok acaip ve çirkindir ve yukarıda gördüğümüz gibi İngiliz Y. Komiserinin "rüzgârı Y. Kemal'in gemisinden kapmak" sözünü tam uygulamak istenildiğinin açıklanmasıdır.

Sadrazamın söyledikleri özet olarak şuna varmaktadır.

"Ankara Hükümetinin savaştaki başarıları dolayısıyla Sèvres Antlaşmasında bir takım hafifletmeler yapacaksınız. Bunları İzzet Paşa'ya yapın, ta ki sizin uydunuz olan bizler böylelikle onur ve etki kazanalım, biz bunları hemen kabul ederiz. Y. Kemal'e yaparsanız Ankara Hükümeti onlarla yetinmez ve dahasını ister."

Sömürgecilik kafasıyla çalışan İngiltere Hükümeti de, aşırı saçma olmasa ihanet diye adlandıracağımız bu isteğe çok kez uyaçaktır. Ta ki Türk Ordusu Boğazların kıyılarına dayana.

Sir H. Rumbold'un raporunun üçüncü maddesi şöyle başlar:

"3. Bellidir ki Sadrazam bu öneride bulunurken bana daha önce açıklamış olduğu plana bağlı kalmaktadır. Yani kabul edilebilecek bir anlaşma sağlamak ve bu olunca bunun Anadolu'ca kabul edilebilmesi için çalışmaktadır".

Sadrazam burada İngiltere'ye hizmet sunmakta, Sèvres Antlaşmasını tüm olarak kabul etmiş olan İstanbul Hükümeti her hangi bir değişikliği "nimet" sayacağından bunu "Anadolu'ya kabul ettirmek için İngilizlerle birlikte çalışmaya ve kendi yönünden manevî baskı yapmaya anık olduğunu söylemektedir. Bu yolda çabalarını da Ankara Hükümeti nezdinde olduğu gibi Anadolu halkı nezdinde de yapılacağı söz gelişinden anlaşılmaktadır. Yani ulusun onbir yıldır süren savaştan bıkmış ve ezilmiş olması sorusuna dayanarak ona geleceğini güven altına almayan yarım yamalak bir barışı kabul ettirmek için Padişahın nüfuz ve etkisi, düşmanlardan yana olarak Ankara Hükümetini güç durumda bırakmak için kullanılacaktır.

Tevfik Paşa'nın bu isteği yerine getirilmek amacıyla olacak Lord Curzon ayrıca görüleceği gibi 9 Martta A. İzzet Paşa'yı ilk kabulünde ondan barış koşullarıyla ilgili görüşlerini yazılı olarak bildirilmesini istemiştir.

Ankara'daki Coşkunun İstanbul'daki İlerigelenler Üzerindeki Etkiler

Bunu en iyi belirten belge A. İzzet Paşa'nın Londra'dan Tevfik Paşa'ya çektiği Bâbıâlîce 14 Mart 1922'de alınan hem acı hem alaylı bir biçimde yazılmış teldir⁷⁶. Orada şöyle denilmektedir:

"Huzuru Samii fehametpenahilerine,
"Mahrem ve zatidir.

"İstanbul'da trene binerken Ankara'dan Mahmut Celal⁷⁷ imzasıyla mevrud⁷⁸ bir şifre telgrafnamede bendeleriyle vükelâyi fehâmîn⁷⁹ zati şevketsimatı Padişahî ile bilittihat⁸⁰ vatana ihanet ettiğimize şüphe kalmamakla beraber bir defa keyfiyetin âcizlerine iş'arı⁸¹ ile alınacak cevabın bildirilmesi muhataptan talep olunuyordu⁸² vaktin ademi müsaadesine mebni bu bapta müdavelei efkâra⁸³ imkân bulunamadı. İş'arı vakiin cidden ağırlığına rağmen mesaili vatanda feragati kamileme⁸⁴ ve bu hissime heyeti celilenizin

⁷⁶ Telin tarihi belli olmamaktadır. Ancak Tevfik Paşa'nın aşağıda ayrıca göreceğimiz karşılığında : "Lord Curzon ile mülakat ve Ankara'nın tavrı hareketi hakkındaki iki kat'a telgrafnamei samileri şehri halin (bu ayın) 12 ve 14 ünde vasıl oldu (ulaştı)" denilmesine ve A. İzzet Paşa'nın Lord Curzon'u ilk kez Londra'ya vardığı gün, yani 9 Martta görmüş olduğuna göre birinci telin bu görüşme ile ve ikincisinin ise üzerinde durduğumuz olay ile ilgili olduğu kabul olunabilir. İlk konuşmada iki Bakan arasında ne konuşulduğu belli değildir. İngiliz Belge yayımları (D.B.F.P.) nin c. XVII, b. 554 ünün 2 sayılı notunda şöyle denilmektedir: "Dışişleri Bakanlığının arşivlerinde bu ilk buluşma ile ilgili bir yazı (record-hayt) yoktur." Osmanlı arşivinde de bu teli göremedik.

⁷⁷ Hariciye Vekaleti Vekili Celal Bayar.

⁷⁸ Gelen.

⁷⁹ Ulu Bakanların (Nazırların).

⁸⁰ İşbirliği yaparak.

⁸¹ Bildirilmesi.

⁸² Kendisine telgraf çekilenden, yani Y. T. Tengirşenk'ten isteniliyordu.

⁸³ Düşünce değişikliğine.

⁸⁴ Tüm gönül tokluğuna.

dahi iştirak-i tammina binaen muvacehei ecanipte⁸⁵ Ankara ile beynimizde⁸⁶ âsarı muhalefet göstermemeye karar vermiştim. Ancak bugün Times gazetesi Ankara Hariciye Vekilinin B. M. M. muvacesinde Bâbîâlî aleyhinde vaki olan beyanatı nâbecasını⁸⁷ dersaadet⁸⁸ Muhabirinden aldığı bir telgrafnameye atfen beyanatı vakıanın bu suretle intişarı Hindistan Hükümeti tarafından hukuku hümayunun sıyaneti⁸⁹ hakkında İngiltere Hükümetine gönderilen ve bimennihi Taalâ⁹⁰ hayli telaşı ve Hindistan nazırının istifasını mucip olan telgrafnamenin ehemmiyetini kesr etmek⁹¹ maksadına atfetmekteyim. Ecaniple mülakatında beynimizdeki muhalefetin ketm ve ihfasına⁹² gayret olunacağı tabîi ise de hayırlı bir sulh istihsaline çalışıldığı sırada Ankara âmali iftirakcuyanesinin⁹³ bu suretle inkişafı menafii hakikiyemizi ihlal edebilecek mahiyette olduğundan tensibi fahimanelerine iktiran ettiği takdirde⁹⁴ keyfiyetin kendilerine bazı erbabı hamiyet vasıtasıyla iblağı ve bu bapta âcizlerine de malûmat itası müsterhamdır ferman. Şimdiye kadar ihtisasatım pek ümitbahşdır. Ancak Ankara'nın İstanbul Hükümetine, Yani Hilafete karşı buğz ve nefret iraesı⁹⁵ Âlemi İslamın hakkımızdaki muavenetin âsarını imha edeceğinden âdeta intihar kabilinden olduğundan bir defa daha kendilerine tefhimiyle konferans nihayetine kadar olsun sabır ve teenniye davet edilmelerini sevki vatanperveriyle arzı niyaz eylerim.”

Ahmet İzzet Paşa'nın bu teli birçok bakımdan dikkate değer.

Mahmut Celal Bey'in İstanbul'da Yusuf Kemal Bey'e çektiği telde Heyeti Vekile kararıyla A. İzzet Paşa'ya yazması istenilen mektup, Yusuf Kemal imzasıyla 1 Martta Osmanlı Hariciye Nazırına

⁸⁵ Yabancılar karşısında.

⁸⁶ Aramızda.

⁸⁷ Yersiz.

⁸⁸ İstanbul (esas anlamı “mutluluk kapısı”dır).

⁸⁹ Padişahın haklarının korunulması (Devlet hakları anlamında).

⁹⁰ Tanrının lütfiyle.

⁹¹ Kırmak.

⁹² Saklama ve gizleme.

⁹³ Ayrılık yaratan amaçlarının.

⁹⁴ Gelişmesi.

⁹⁵ Sizce uygun görülürse (fahimane, sadrazamlar için kullanılan bir saygı sözcüğüdür).

⁹⁶ Düşmanlık ve nefret göstermesi.

gönderilmişti. Y. K. Tengirşenk anılan eserinde (s. 258) bunu böylece açıklamakta ve A. İzzet Paşa'nın zarf üzerindeki 1 Mart günlü imzasını da eklemektedir.

Buna göre Osmanlı Hariciye Nazırının 4 Martta yola çıktığı sırada: "İstanbul'da trene binerken Ankara'da Mahmut Celal imzasıyla mevcut bir şifre telgrafname...." demesi anlaşılacaktır. Olsa olsa bu ikinci bir telin geldiğine işarettir. Yani Ankara ilk telde gönderilmesini istediği mektup Y. K. Tengirşenk'in yola çıkmasıyla verilememiş olasılığı üzerinde durmuş ve doğrudan doğruya Bâbıâliye aynı metni yeniden tellemiştir. Şu var ki Yusuf Kemal Tengirşenk'in mektubu karşısında bir tepki gösterememiş olan A. İzzet Paşa bu metni Hariciye Vekili imzasıyla alınca daha çok etkilenmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın yukarıda görülen telinde: "Ankara Hariciye Vekilinin B. M. M. nde Bâbıâli aleyhinde vaki olan beyanâtı nâbecası...." yolundaki sözleri düşündürücüdür. Bundan çıkan sonuç T. B. M. M. üyeleri arasında bir kimsenin Mahmut Celal Bey'in 6 Mart gününde meclisin gizli bir oturumunda söylediklerini İstanbul'da birine yazmış, veya bunu yapabilecek bir kimseye söylemiş olduğudur, yani bir casusluk olayıdır. İşin önemi de bizce buradadır.

Hindistan Kral Naibinin Ünlü Teli

Osmanlı Hariciye Nazırının, Celal Bayar'ın bu demecinin *Times* gazetesince yayınlanmasıyla Hindistan Genel Valisinin teli arasında bir bağlantı kurarak bundan çıkarmak istediği sonuç üzerinde durmak gerekir.

Hindistan Kral Naibi (Viceroy) ve Genel Valisi Lord Riding (Reading) bütün eyalet valileriyle danıştıktan sonra 7 Mart günü Londra'da kendisinin bağlı bulunduğu Hindistan Bakanı Montegu (Montagu) ye şu teli çekmiştir⁹⁷:

"Grek-Türk konferansının öngününde Sevr (Sèvres) antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi zorunluğu konusunda Hindistan'daki duygunun şiddetini bir kez daha Majeste Hükümetine sunmayı görevimizden sayıyoruz.

⁹⁷ C. J. G. Street'in "Lord Reading" adlı eserinden alıyoruz. s. 228 vd.

“Hindistan Hükümeti sorunun karmakarışıklığını (complexity) tüm olarak kavramaktadır. Ancak müslüman askerlerin çok geniş ölçüde katıldıkları savaş sırasında Hindistan’ın yararlıkları ve Hint Müslümanları davasının bütün Hindistan’da gördüğü destek⁹⁸ bu hükümeti⁹⁹ onların haklı ve yerinde olan isteklerini kesin olarak yerine getirilmesini dilemekte yetkili kılar

“Hindistan Hükümeti Boğazlar yansızlığının ve müslüman olmayan halkın korunulması koşuluyla aşağıdaki üç nokta üzerinde direnir:

“1 — İstanbul’un boşaltılması

“2 — Kutsal yerlerde¹⁰⁰ Sultanın egemenliği

“3 — Osmanlı Trakya’sının (Edirne içinde olarak) ve İzmir’in geri verilmesi.

“Bu üç noktanın yerine getirilmesi Hindistan için en büyük önemi taşır.”

Bu teli 8 Martta alan Hindistan Bakanı onu yayımlanmak üzere hemen basına verir ve 9 Martta tel bütün gazetelerde çıkar. Bu yayım İngiliz kamuoyunda âdeta uykudan uyandırıcı sert bir tepki yapar ve Yunan dostluğu uğruna Hindistan’ı kayıp mı edeceğimiz? gibi bir duygu uyandırır.

Bu yayım eskiden Hindistan Kral Naipliği ve Genel Valiliği yapmış olan Dışişleri Bakanı Lord Curzon’u ve Hükümetteki Yunan yanatlarını çok kızdırır. Lord Curzon az sonra Lordlar kamarasında “İngiltere Hükümetinin, altı bin mil uzakta bulunan kendisine bağımlı bir dalı (a subordinate branch) ona Trakya’da ne yapması gerektiğini emretti (had dictated)” demiştir.

Loyd Corc (Lloyd George) da bu işe çok kızmıştır. Curzon’un: “ya onlar, ya ben” demesi üzerine Genel Vali Lord Reuding çok önemli bir kimse olduğundan ve onun Londra’ya gelip muhalefete koyulmasından çekinildiğinden Hindistan Bakamı feda edilerek iş kapatılır.

A. İzzet Paşa’nın yazdığı gibi Mahmut Celal Bey’in B. M. M. nin 6 Mart günlü gizli oturumda İstanbul Hükümetine karşı olarak söylemiş olduğu sözlerin Taymis gazetesinde çıkmış olması Hindis-

⁹⁸ Yani Hindular’ın bu konuda Müslümanlarla işbirliği yapmaları.

⁹⁹ Lord Reading’in başı olduğu Hindistan Hükümeti anılıyor.

¹⁰⁰ Mekke ve Medine’yi kapsayan Hicaz.

tan Genel Valisinin hemen bütün gazetelerde yayımlanmış olan telinin etkisini azaltacağını sanmak yersizdir. Hele Hindistan'da bunun hiç bir etkisi olamazdı ve olmadı. Çünkü orada tüm İngilizler'e ve onların yayınlarına güven kalmamıştı. Bundan başka Hindistan Müslümanları için "Hilafet" kavramını T. B. M. M. ve Gazi Mustafa Kemal Paşa temsil etmekteydi. Onlar Vahidettin ile onun Hükümetinin İngilizlerin elinde birer kukla olduklarını anlamışlardı. Hindular ise sırf Müslümanları kendi yanlarına çekmek ve bağımsızlık davasında onların desteğini sağlamak için bu işte yardımcı idiler¹⁰¹. A. İzzet Paşa'nın bu durumu bilmemesi olanaksızdı.

Tevfik Paşa'nın İzzet Paşa'ya Karşılığı

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Vekili Tevfik Paşa'nın İzzet Paşa'ya karşılığı şöyledir¹⁰²:

"Lord Curzon ile vukubulan mülakat ve Ankara'nın tavrı hakkındaki iki kıta telgrafname-i samileri şehri halin 12 ve 14'ünde vasıl oldu. Mütalaai fahimaneleri¹⁰³ vechle Ankara'ya lazım gelen tebligatın icrası icabedenlere tavsiye edilmiş olduğu gibi gayemize vusul hususunda İstanbul ile Ankara beyninde ihtilaf mümkün olmayacağını mutazammın olarak tarafı senaveriden¹⁰⁴ "Vakit" gazetesine vuku bulan beyanat Röyter ajansı vasıtasıyla Londra'ya keşide ettirilmesine tevessül olunmakla bu mesele hakkındaki İngiliz matbuatının neşriyatından mütevellit¹⁰⁵ suy-i tesirin¹⁰⁶ bu suretle izalesi¹⁰⁷ memul bulunmaktadır¹⁰⁸."

¹⁰¹ Azınlıkta olan Müslümanlar eskiden kendi buyrukları altında bulunmuş olan Hindular'ın egemenliğine girmektense genel olarak İngiliz yönetiminin sürmesinden yana idiler. Hilafet konusu onları İngilizler'e karşı kızdırdığı ölçüde Hindular'a yaklaştırmaktaydı.

¹⁰² Bize o sırada İstanbul Hariciye işyârınca verilen metinde tarih yoktur.

¹⁰³ "Sami" ve "fchamet" gibi deyimler sadrazamlar için kullanılırdı. A. İzzet Paşa da eski bir sadrazamdı.

¹⁰⁴ "Övücü" anlamında olup büyükten küçüğe yazılır ve söylenirken kullanılır.

¹⁰⁵ Doğmuş olan.

¹⁰⁶ Kötü etkinin.

¹⁰⁷ Yok edilmesi.

¹⁰⁸ Umulmaktadır.

Özet olarak Tefvik ve İzzet Paşa'ların bir yandan Ankara Hükümetine kendileri adına da konuşmak yetkisini vermiyorlar, öbür yandan da ona hiç bir bakımdan karşıt bir tutumda olmayı düşünmediklerini söylüyorlar. Ancak buna karşılarındakilerin hele İngiliz sorumlu kimselerin pek inanmadıkları bütün tutumlarından anlaşılmalıdır. Örneğin yukarıda gördüğümüz Sir Horace Rumbold'un Lord Curzon'a çektiği 27 Şubat günlü telinde A. İzzet Paşa'nın Y. K. Tengirşenk'ten önce Londra'ya varmak istemesindeki amaçlarından birinin "rüzgârı Yusuf Kemal Be'yin gemisinden kaçırmak" olduğunu yazması, İstanbul'dakilerin Ankara'ya karşı dostça davranmak istediklerine İngiliz'lerin inanmadıklarını göstermesi bakımından dikkate değer.

Batıda Yapılan Temaslar (İşin muammalı yönü)

Y. K. Tengirşenk'in Paris ve Londra'daki görüşmeleri kendisinin anılan eserinde yayınlanmıştır. Onun Lord Curzon'la olan iki buluşmasında söylenenlerini daha ayrıntılı olarak İngilizler yayınlamışlardır¹⁰⁹. İzzet Paşa'nın aynı kimse ile olan üç görüşmesinin ise yalnız son ikisi İngiliz Belgelerini yayan eserde çıkmıştır¹¹⁰.

Bunlar üzerinde az duracağız.

A. İzzet Paşa ile Y. K. Tengirşenk'in Lord Curzon'la görüşmeleri şu günlere rastlar:

- 1) Curzon - İzzet İlk görüşme 9 Mart 1922
- 2) Curzon - İzzet ikinci görüşme 16 Mart 1922
- 3) Curzon - Yusuf Kemal İlk görüşme 16 Mart 1922
- 4) Curzon - Yusuf Kemal ikinci görüşme¹¹¹ 18 Mart 1922
- 5) Curzon - İzzet üçüncü görüşme 19 Mart 1922

Lord Curzon'la İzzet Paşa arasında 9 Martta yapılmış olan ilk görüşmenin bir özel durumu vardır. Yayımlanan İngiliz belgeleri arasında o yayımlanmamıştır. Böyle bir görüşmenin yapılmış olduğu ikinci görüşme sırasında onun anılmasından anlaşılmalıdır. Orada; "Altes (His Highness) yani İzzet Paşa'dan antlaşmada

¹⁰⁹ D.B.F.P. c. XVII, b. 555 ve 556.

¹¹⁰ b. 554 ve 557.

¹¹¹ Vatan Hizmetinde adlı eserinde Y. K. Tengirşenk bu iki görüşmeyi bir arada anlatmakla tek görüşme izlenimi bırakmaktadır.

(Sèvres Antlaşması) yapılacak değişiklikler hakkında hükümetinin görüşlerini bildiren bir andıç (aide mémoire) istenilmiş” olduğu bildirilmekte ve aşağıya konulan bir notta (not 2) şöyle denilmektedir:

“Mart 11’de, basılmamıştır. İzzet Paşa 9 Martta Londra’ya vardığı günde Lord Curzon tarafından görülmüştür. Dışişleri (Foreign Office) arşivlerinde bu birinci görüşmedeki konuşmaları anan bir kayd (record) yoktur.”

Notun başında bulunan “Mart 11’de, basılmamıştır” sözü İzzet Paşa’nın istenilen andıç 11 Martta verdiğini ve bunun basılmamış olduğunu belirtmektedir.

Üzerinde durmak istediğimiz önemli yön şudur. İlk Curzon-İzzet buluşmasının özetlenmiş tutanağının İngiltere Dışişleri arşivinde bulunamamış olması veya hiç tutanak olmayışıdır. Yani bu buluşmada konuşulanların işyarlardan da gizli kalmasının istenilmiş olmasıdır. Böyle bir durumda hemen akla gelen, bu yazının başlarında anılmış olan “*Sevr’den iyi ancak misakı millî’den geri*” bir barışı Ankara reddederse ona bu işi zorlamak için Padişah Hükümetiyle aralarında sıkı bir dayanışma kurmuş olacak olan büyük devletlerin tutacakları yolun Lord Curzon’la A. İzzet Paşa arasında görüşülmüş olmasıdır. Esasen bu son kimsenin Sadrazam Tevfik Paşa vermiş olduğu yukarıda anılmış olan 11 Ocak 1922 günlü layiha da bu yolda bir istekten doğmuştur.

Bu ilk görüşme hakkında açıklanan tek yön Lord Curzon’un A. İzzet Paşa’dan Padişah Hükümetinin nasıl bir barışı destekleyebileceğidir.

İngilizlerce korunan bu gizliliği Osmanlı belgeleriyle aydınlatmak olanağı da bulunamamıştır. İstanbul’daki Hariciye Nezareti arşivlerinde kayıtlara göre, A. İzzet Paşa’nın Mart 1922 gezisiyle ilgili iki dosya vardır.

Biri “M. Ü., Karton 71, dosya 23” dür. Ancak bunda yalnız gidiş-geliş tarih ve araçlarını anan kayıtlar bulunmakta olup A. İzzet Paşa’nın İngiliz Devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerle ilgili belgeler yoktur.

İkincisi “M. Ü. Karton 73, Dosya 7” olup “1922 Paris’te barış için toplantı” ya aittir. Bunda da andığımız belgeler bulunmamaktadır ve bu dosya, Paris’te Büyük Devletlerce varılan kararlarla, onlarla ilgili gelişmeleri anan belgeleri kapsamaktadır.

Buna karşılık elde o zaman İstanbul'da çalışan yurtsever hariciye işyarlarının gizlice bizler Ankara Hariciyecilerine ulaştırdıkları bir kaç belge vardır¹¹².

Bu kaçak belgelerin tarihsiz olan birinde Tevfik Paşa A. İzzet Paşa'ya çektiği bir telde "gayet mahremane" iminden sonra:

"Lord Kürzon ile vuku bulan mülakat . . . (eksik) ve Ankara'nın tavrı hakkındaki iki kıta talgrafname-i sâmileleri şehri halin 12 ve 14 ünde vasıl oldu"

Burada ilk anılan ve 12 Martta alındığı bildirilen tel daha önce de denilmiş olduğu gibi İzzet Paşa'nın Lord Curzon ile 9 Mart günlü görüşmesine ait olduğu besbellidir.

İkincisi ise Ankara'dan gelmiş olan ağır mektupla ilgili olup yukarıda görülmüştür.

Ancak 16 Mart günlü ikinci görüşmeye ait telin bir sureti gönderildiği halde bu 9 Mart görüşmesini anlatan telin sureti İstanbul işyarlarınca bize gönderilmemiştir. Bundan İngiliz Dışişleri gibi Osmanlı Hariciye Nezareti de bu telde konuşulanların en güvenilir şifrecilerden başka işyarlarca görülmesini istememiş ve onu dosyaya koydurtmamış olduğu sanısı doğmaktadır.

Curzon - İzzet İkinci Görüşmesi¹¹³

İngiltere Hariciye Nazırı 16 Martta, önce A. İzzet Paşa'yı ve bundan sonra Y. K. Tengirşenk'i kabul etmiş ve her ikisiyle de uzun konuşmuştur.

Lord Curzon ilk görüşmesinde (9 Mart) A. İzzet Paşa'dan Hükümetinin istediklerini sormuş, 11 Martta bunları sıralayan andıç'ı "aide mémoire" i almıştı¹¹⁴. 16 Mart buluşmasında bu istekleri kap-

¹¹² Bunların asılları, yani İstanbul'dan gönderilmiş olan eski harflerle yazılı suretle Ankara'da Dışişleri Bakanlığındadır. Ancak 1950'lerde Genel Evrak Müdürü Hamit Aral'ca yapılan düzenlemede nereye konuldukları kestirilemez, çünkü bunlar numarasız ve bazen de tarihsiz ele geçmiş kaçak evrak suretlerinden ibarettir. İnkılap Tarihi Dersleri verdiğimiz sırada, daha H. Aral düzenlemesi yapılmadan gerekli gördüklerimizin suretlerini aldırışmışdık onlardan yararlanıyoruz.

¹¹³ Bu yoldaki görüşmelerin geniş özetini kapsayan belgelerin bütün bakanlara duyurulmuş olduğu İngiliz belgelerini yayımlayanlarca belirtilmektedir.

¹¹⁴ İstanbul Hükümetinin Paris temsilcisi Nabi Bey, Yusuf Kemal Bey'e bu belgenin metnini vermiştir. Bunu Ankara arşivlerinde bulamadık. Y. K. Tengirşenk anılan eseri de (s. 269) şöyle der: "Bu Muhtırada İstanbul Hükümeti tadil edilmiş bir kapitülasyon sisteminin devamına razı oluyordu..."

sayan andıçı en büyük bir ümit kırıklığı ile (With the greatest disappointment) okuduğunu ve bunun Büyük Devletlerle bir anlaşmaya varılmasını sağlayacak yönleri kapsamadığını söyler. Bundan önce Lord Curzon İslama saygı ve sıcak bir eğilim (Warm sympathy) duyduğunu, Türkiye'nin savaşa katılmakla onu üç yıl olmasa bile iki yıl uzatıp milyonlarca lira (altın) ve yüzbinlerce canın kaybına neden olduğunu, yenilmişlerin gûya yenmiş gibi barış koşullarını zorlayamayacaklarını, bağlaşıkların böyle bir durumu yeniden ortaya çıkmasını önleyecek ölçemleri almakta haklı olduklarını... söyleyerek âdeta İzzet Paşa'yı azarlamıştı.

İngiltere Dışişleri Bakanı başlıca iki konunun önemi üzerinde durur. Hıristiyan ve öbür azınlıkların korunulması ve Boğazlar sorunu. Bu son konuda şunları der:

“İkinci temel ilke Boğazların yansızlaştırılmasıdır. Büyük Devletler Türkler'in Çanakkale Boğazını yeniden kapayabilmelerine müsaade edecek duruma gelmeğe razı olamazlar. Lord Curzon emindir ki¹¹⁵ eğer Türk Hükümeti Boğazlar'ın girişiyle Marmara Denizinin iki kıyısına sahip kalacağını sanıyorsa büyük ölçüde yarılmaktadır”.

Lord Curzon savaş öncesi borçlarının ve savaş dolayısıyla ileri sürülecek ödeme isteklerinin kabulü üzerinde direnir, ekonomik kapitasyonların az hafifletilmesinin olanaklı olduğunu söyler, ancak Türkiye'nin yeniden zorunlu askerlikle ordu kurmasına karşı Büyük Devletlerin çetin bir tutumda olacaklarını ekler.

Yunanlar'ın İzmir'den çıkmalarını iki koşula bağlar: 1) (Bunun genel bir anlaşmanın (barışın) bir parçası olması, 2) Yunan çekildikten sonra oralarda kurulacak düzenin kendilerince uygun görülmesi.

Lord Curzon ayrıca da bırakışmanın zorunlu olduğunda direnir.

İzzet Paşa karşılığında 11 Martta verdiği andıçla İngiltere'yi kırmayı düşünmemiş olduğunu, onda değişiklik yapılabileceğini söyler, ancak *bu değişiklikler çok aşırı olursa “İstanbul Hükümeti bir şey yapamaz”* der¹¹⁶.

¹¹⁵ Özetlemede söz bu biçimi almıştır.

¹¹⁶ İmler bizimdir.

Böylelikle "biz Ankara'ya karşı baskı işinde size yardım edemeyecek duruma düşmüş oluruz" demiş olur.

Askerlik işinde İzzet Paşa Türkiye'nin paralı asker kullanabilecek ölçüde zengin olmadığını ve şimdiki durumu hiç olmazsa bir kaç ay daha sürmesini ister. Boğazlar konusunda da Türkiye'nin onları yansızlaştırmaya anık olduğunu ancak Yunanlar Marmara Denizinde olurlarsa Türkiye hiçbir vakit kendini İstanbul'da güven içinde göremeyecektir, der.

Curzon - Y. K. Tengirşenk İlk Görüşmesi

Yine 16 Mart günü Lord Curzon T. B. M. M. Hükümetinin Hariciye Vekili ile görüşmesinde, ona İzzet Paşa'dan görüşlerini sorduğunu şimdi de daha önemli olarak kendisinininkileri bilmek istediğini söyler. Ancak İzzet Paşa'dan bunları yedi gün önce isteyip yazılı olarak almış olduğunu eklemez.

Y. K. Tengirşenk, Türkler'in istediği misakı millide yazılı bulunduğunu ve İngiltere Başbakanı Loyd Corc (Lloyd George) un 5 Ocak 1918'de söylediği¹¹⁷ ve uğurlarında genel savaş boyunca çarpışıldığı ilkeler olduğunu, yani Hükümetinin çoğunluk bakımından ahaliyi Türk olan bağımsız bir Türkiye istediğini bildirir; Türk ve İngiliz çıkarları arasında karşıtlık değil uygunluk olduğunu da söyler.

Lord Curzon bir yıl önceki 16 Mart 1921 günlü Türk-Rus Antlaşmasını, Ruslar'dan para ve silah alarak Irak sınırında yığınak yaptığımızı söyleyerek Y. K. Tengirşenk'ten inanca ister, o da İngiltere'den karşılıklı bir inanca isteğinde bulunur ve İngiliz Dışişleri bakanından Türkiye'den ne istenildiğini sorar. O da az önce İzzet Paşa'dan istemiş olduklarını sıralar.

Curzon - Y. K. Tengirşenk İkinci Görüşmesi¹¹⁸

İki gün sonra 18 Martta yeniden buluşan iki Dışişleri Bakanı arasında önce azınlıklar konusu ele alınır, Lord Curzon Doğu A-

¹¹⁷ "Biz Türkiye'yi başkentinden veya ırk bakımından üstün olarak Türk bulunan Küçük Asya ve Trakya'nın zengin ve ünlü topraklarından mahrum etmek için savaşıyoruz." O andaki durum ve ayrıntılar için Bk. Türk İnkılabı Tarihi" adlı eserimizin c. III, K. 4, s. 620 vd.na.

¹¹⁸ Bu iki görüşme birleştirilmiş olarak "Vatan Hizmetinde" adlı eserde özetlenerek yazılmıştır (s. 263-268).

nadolu'da, Kars-Ardahan bölgesinin bir kısmının Erivan Ermeni Devletine verilmesini ileri sürer¹¹⁹. Y. K. Tengirşenk bunun olmayacağını anlatır. Konuyu değiştirerek Boğazlar sorununu imleyerek Türk Hükümetinin başkentinde bir çarpıya (coup de main) karşı güvence içinde bulunması gerektiğini söyleyip Türkler'in Loyt Corc'un Trakya' İstanbul ve Anadolu hakkındaki vaadinin yerine getirilmesi bekledikleri hatırlatır.

Lord Curzon İngiltere Başbakanının böyle bir vaatte bulunmadığını, bunlar eğer o sırada Türkler kendi istekleriyle savaşı bırakmaları koşuluna bağlı oldukları savında bulunur¹²⁰.

Barış ve bırakışma konusunda Y. K. Tengirşenk, Hükümetiyle danışmadan bir şey diyemeyeceğini söyler ve Paris'te toplanacak Bağlaşık konferansının ilk karar olarak Anadolu'nun Yunanlar'ca boşaltılması kararını almasını ileri sürer.

Bu yolda tartışmalar olur ve Lord Curzon bırakışma koşulu üzerinde direnir.

Böylece bir karara varılamaz.

Curzon - İzzet Üçüncü Görüşmesi

19 Martta yapılan bu görüşmede A. İzzet Paşa geçen gün söylediklerine ekleyecek az şeyi olduğunu bildirdikten sonra eğer ulusal isteklere az çok uygun koşullar elde edemezlerse hükümeti bir şey imzalarsa bile sonuç almak olanaksız olur der ve Damat Ferit Hükümeti örneğini hatırlatır.

Lord Curzon şöyle konuşur: "İzzet programının" bazı maddeleri kabul edilebilir (İzzet Paşa bunu duymakla minnettar olur). Başka maddeler üzerinde tartışılabilir (İzzet Paşa: Türk Hükümeti buna hazırdır der), Başkaları ise kabul edemez. (İzzet: biz anlaşmaya daima hazırız, der).

Ancak, der İzzet Paşa: Eğer İngiltere Hükümeti Türk isteklerinden aşırı uzaklaşırsa sonuç almak olanaksızdır. Durumun çözümlü İngiliz ellerindedir.

¹¹⁹ Lord'un bu yapırsa sonucun buralarını Rusya'ya katmak olacağını o sırada bilip bilinmediğini anlayamadık.

¹²⁰ O sırada Ankara'da bu konuları gerektiği gibi incelemek olanağı bulunmamıştı. Gerçektense Loyt Corc'un sözlerinde öyle bir koşul yoktu. Bolşevik Rusya bizim yanla barış yapmak üzereydi ve Rus cephesindeki Alman orduları Fransız cephesine taşınmaktaydı. Bu korkulu durumda bu türlü sözler söylenmişti.

İzzet Paşa Boğazlar konusunda çok direnir, eğer Yunanlar'ın Marmara'da bir limanları olursa Türkler'in İstanbul'da yaşamaları olanaksız olur. Boğazlarda bir komisyon bulunmasına razı olabiliriz ancak Yunan'ı oranın bekçisi olarak kabul edemeyiz, der. ve Türk bütçesinin paralı asker beslemeye dayanamayacağını da ekler.

A. İzzet Paşa sonda şunları der:

“İstanbul'un zorlanacak bir şeyi red edecek gücü yoktur, ancak, eğer koşullar çok ağır olursa onun onaylaması bile yararsız olur. Eğer koşullar ılımlı olursa İstanbul Hükümeti doğuda barışı sağlamak konusunda bir etken olabilir. Karşıt tutumda ne büyük Devletlere, ne de milliyetçilere karşı gücü vardır.”

Böylelikle A. İzzet Paşa: “Size yardım veya hizmet etmemizi istiyorsanız ılımlı tutumda olun” demiş olur.

Lord Curzon bu görüşmeleri Paris ve Roma'ya bildirirken doğu barışını sağlayabilmek için üç Devletin çok sıkı bir işbirliği yapmaları gerektiğini ekler¹²¹.

Dönüş Yolculuğu

Mart 21-22 gecesi Londra'dan ayrıldık ve 22 sabahı Paris'e vardık. Orada bir iki gün kalmayı düşünmekteydik.

22 Mart gününde ise Paris'te İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarınca Lord Curzon'un yukarıda görülen düşüncelerinin kesin olarak saptanıp ilgililere bildirilmelerine karar verilir. Bunlar Hükümetimiz ve meclisimizce onaylanabilecek nitelikte değildi. Y. K. Tengirşenk kendisinin bulunduğu bir kentte böyle bir olayın oluşmasının başarısızlığına verilmesi kaygısına kapılıp ve bunu bir onur sorunu yapıp bir an önce ve öneriler kendisine tebliğ edilmeden Paris'ten ayrılmayı gerekli bulur ve öyle yapar. Bu yazar Paris'te bir gün sonraya kalıp önerilerin resmî metnini alarak Sofya'da bekleyen Hariciye Vekili ile kurulun öbür üyelerine katılır. Orada Bulgar Meclisi (Sobranya) üyesi olan Zümrezade Şakir Bey'in evinde buluştuk. Sofya'da da T. B. M. M. nde olan bitenleri öğrenmiş kimse ile karşılaşmadık ve bir gün sonra bir Fransız torpidosu bizleri Burgaz'dan İnebulu'ya götürdü.

¹²¹ D.B.F.P., c. XVII, b. 556'ya not 11 (s. 665).

Orada bizim için bir otomobil bulundurulmamış olması birinci kızgınlık nedeni olmuştur. Yaylı araba ile iki günde Kastamonu'ya vardığımızda Y. K. Tengirşenk'in kardeşi onun ve tüm Hükümetin 6 Mart 1922 gününde T. B. M. M. nin gizli oturumunda uğramış olduğu ağır eleştirileri kendisine bildirir. Bunları öğrenen Hariciye Vekili hem kızgın, hem de karamsar bir durumda Münir Ertegün'le bu yazara anlatır ve Ankara'ya varınca çekileceğini söyler.

Bu ruh durumu içinde Kızılayın sakat bir otomobiliyle Kastamonu'dan Ankara'ya doğru yola çıktık ve bir takım kaza ve aksilikler sonunda sabaha karşı Ankara'ya vardık.

Türkiye'ye Önerilen Bırakışma ve Barış Koşulları

22 Mart 1922'de bize ve Yunan'a bırakışma ve barış koşulları bildirilir: Amacın Anadolu'nun Yunan ordusunca boşaltılması olduğu da açıklanır.

İleri sürülen koşullara göre iki ordu arasında 10 Klm. genişliğinde askerlikten arınmış bir şeridin bulundurulması, bırakışma süresi boyunca hiç bir ordunun berkitilmemesi ve yığınak değiştirmemesi, bu koşullara saygı gösterilmesini sağlamak için üç Büyük Devlete denetleme hakkı tanınması istenilmektedir.

Bırakışmanın süresi üç ay olacaktır ve barış koşullarının esasları saptanıncaya değin üçer ay uzatılacaktır. Bırakışmayı bozmak isteyen yan 15 gün önce haber verecektir.

Bağlaşıklar 26 Mart günü barış koşullarını bildirirler. Bunların özeti şudur:

1) Türkiye ve Yunanistan'da azınlık haklarını saptayacak kurulların uygulanmasına Cemiyeti Akvam (Uluslar Kurulu) katılacaktır¹²².

2) Doğu'da bir Ermeni yurdu kurulacaktır.

3) Her iki Boğaz'da askerlikten arınmış bölgeler saptanacaktır.

4) Trakya'da Tekirdağı bizde, Babaeski, Edirne ve Kırklareli Yunan'da kalacaktır.

5) Türkiye'de kalacak İzmir Rumlarıyla Yunan'da kalacak Edirne Türkler'ine bu kentlerin yönetimine adalete uygun biçimde katılabilmeleri sağlanacaktır.

¹²² 1, 2, 3 ... gibi imler bizimdir.

6) Barış olunca İstanbul boşaltılacaktır.

7) Sèvres tasarısıyla 50.000 kişiden oluşacak olan Türk silahlı kuvvetlerinin sayısı 85.000'e çıkarılacak. Askerler hep ücretli olacaktır.

8) Sèvres tasarısındaki ezici malî hükümler pek ufak ölçüde hafifletilmektedir.

9) Adli ve İktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılması için birer komisyon kurulacaktır.

Bu barış koşullarından anlaşılan en esaslı sorunların bizimle Büyük Devletler arasında olduğudur. Bu böyle iken bu devletlerin bırakışma boyunca Türk ordusunun durum ve tutumunu denetlemeye kalkışmaları onların görüş ve anlayışlarının hâlâ değişmemiş olduğunu göstermektedir.

Biz bırakışma önerisine 5 Nisan günü karşılık verdik. Esas bakımından bırakışmayı kabul ettik şu koşulla ki Anadolu'nun boşaltılması işi onunla birlikte başlasın ve dört ayda sona ersin.

Bu koşulumuz Büyük Devletlerce kabul edilmez ve durumu Ağustos-Eylül aylarında Büyük saldırı ve zaferimiz çözümler.

Yusuf Kemal Tengirşenk'in Yeni Durumu

Y. K. Tengirşenk 4 Nisan 1922'de T. B. M. M.'nin kapalı bir oturumunda gezisi üzerinde bilgi verir. Toplantıya girmeden bu yazara "Misakı Millî'yi alabildiğine Batılı Devlet adamlarıyla kamu oyunun kafalarına sokmak için çalıştığımı anlatacağım" der. Sonra duyduğumuza göre bunu yapmıştır.

Hariciye Vekili bu toplantıda genel olarak pek ağır eleştirilere uğramaz. Meclis kızgınlığını 6 Mart günkü birleşimde açığa vurmaya olanağını bulmuş olduğu ve Mustafa Kemal ile Hükümetin açıklamalarıyla bir ölçüde yatışmış bulunduğu için bu yolu tutmuştur.

Ancak Meclis ufak tefek aksilikleri de Y. K. Tengirşenk'ten esirgemez. Yukarıda anılmış olduğu gibi İstanbul'daki İngiliz yönetimi, görünürde bizi ağırlamak, gerçektense halkın bindiği trenle gittiğimizde trende ve her istasyonda, doğal olarak, pek çok halk gösterileriyle karşılaşacağımız için bunu önlemek amacıyla kurulumuz için bir özel tren düzenleyip bizi İzmit'ten Haydarpaşa'ya bir çırpıda götürmüştü.

Gezi bitip Ankara'ya dönmemizden sonra Anadolu Demiryolu İngiliz Yönetimi bu özel tren için Hükümetimizden yüksek bir para ister. Bunda hakkı yoktu çünkü biz böyle bir istekte bulunmamıştık.

Ancak tartışmalar başlar, bir kısım mebuslar; "nice paralar aldılar, ne iş gördüler ki bir de özel trenleri için para verelim" demeye koyulurlar. Y. K. Tengirşenk bu yüzden çok üzülür ve bir gün Münir Ertegün'le bu yazara "bütün bu işlerden ve sözlerden bıktım, parayı bizler verelim, en büyük kısmını ben vereceğim ve çekileceğim" der. Bizler de züğürtlüğümüze bakmadan "peki" deriz. Bu para işi uzayıp gidecektir. Hatırımda kaldığına göre Demir Yolları Yönetimine bir şey verilmeyecektir.

Esaslı konuya gelince bu gezi Y. K. Tengirşenk'in Hariciye Vekili ve müzakereci olarak durumunu çok sarsmıştır. Mustafa Kemal göreneği olduğu gibi işi tatlıya bağlamış ise de çok kere çok kimseye yaptığı gibi görüntüyü korumakla birlikte artık o kimseye aynı nitelik ve önemde görev vermemiştir. Y. K. Tengirşenk için de öyle olmuştur. O bir süre daha Hariciye Vekili kalmıştır, ancak rahatsızlığı vesilesiyle çekilmiş ve bundan daha sonraları mesleğine en uygun olan Adliye Vekâletine getirilmiştir.

Gerçi Lozan barış konferansına gidileceği sırada Y. K. Tengirşenk henüz geçirdiği bir ameliyatın gerektirdiği tedavi henüz tüm olarak bitmemiştir, ancak bizce bu hastalık işi abartılmıştır. Baş murahhas olarak da, o ana değin dış ve ekonomik sorunlarla hiç meşgul olmamış olan bir generalin gönderilmesi göstermiştir ki önceden verilmiş bir karar vardır. Bizce bu yoldaki plan şöyle gelişmiştir.

Önce Lozan'da "özel ictihatta" pek bulunmadan karşı yanın isteklerini ve kendi danışmanlarının görüşlerini Hükümete yansıtip merkezden alacağı yönergelere harfiyen uyacak zeki, çalışkan ve görevine içten sarılan bir general, yani İsmet İnönü seçilmiştir.

1921 yazındaki Kütahya-Eskişehir vuruşmaları üzerine T. B. M. M.'nin gözünden düşmüş olan İsmet Paşa'nın seçilmesinin güçlüğü bilindiğinden Mustafa Kemal, hastalığını anan Y. K. Tengirşenk'ten kendisinin meclise onu önermesini istemiş ve o da bunu yapmıştır. Böylelikle İsmet İnönü'nün Hariciye Vekili ve Başmurahhas seçilmesi kolaylaşmıştır.